
INVENTARIEREA MONUMENTELOR ISTORICE DIN ROMÂNIA. Retrospectivă istorică¹

Oliver Velescu

Résumé

L'Evidence des monuments historiques Rétrospective historique.

À la différence de pièces de patrimoine qui peuvent être réunies en une collection facile à inventorier, en formant un tout unitaire, les monuments historiques, par leur spécifique – des constructions et des ensembles architecturaux répandus sur tout le territoire du pays – présupposent une méthodologie spécifique, qui doit avoir en vue les particularités de chaque construction prise à part. On ne peut pas négliger le riche inventaire d'objets précieux, d'icônes et de peinture murale, de sculpture, d'orfèvrerie et de valeurs bibliophiles.

Des préoccupations pour connaître toutes ces valeurs ont existé dans les pays roumains à partir du XVIII-ème siècle, leur inventaire étant dressé à l'initiative des autorités ecclésiastiques et puis, à partir du XIX-ème siècle, par l'État.

Dans cette étude on a présenté la plupart de telles initiatives publiées ou conservées dans de différentes archives. On en a fait une analyse qualitative, en soulignant, en cas de nécessité, la valeur du matériel analysé, la contribution en fonction de l'époque et du stade des connaissances de ceux qui ont rédigé les répertoires en question.

Il a existé, au cours des deux derniers siècles, une plus grande préoccupation pour étudier les églises en bois, les églises fortifiées. Il y a eu également d'études de synthèses concernant l'architecture spécifique des provinces historiques ou des études concernant la classification de ces monuments dans des styles architecturaux. De même on a pris en considération des matériaux qui ont traité d'une manière tangentielle ces catégories de constructions, comme par exemple les recensements fiscaux dressés dans de différentes périodes de temps.

Dans la dernière partie de l'étude on s'est préoccupé de difficultés rencontrées au cours des années 1950-1980. Ce sont surtout des difficultés

---

¹ Studiul de față a servit la predarea cursului „Istoria Evidenței Monumentelor Istorice” la Universitatea de Arhitectură și Urbanism Ion Mincu, în cadrul programului post-universitar – masterat, între anii 1998 – 2005.

---

d'ordre idéologique („trop d'églises") et politique („les monuments – obstacle dans la reconstruction des villes”).

Mots clés: Roumanie, monuments historiques, inventaire

Se cunoaște că în domeniul monumentelor istorice trei sunt preocupările principale: cunoașterea monumentelor, conservarea (paza și protejarea) și, în fine, restaurarea. În cele ce urmează, vor fi aprofundate numai problemele legate de ceea ce am denumit cunoașterea monumentelor.

Este firesc ca atunci când se lucrează într-un anumit domeniu de activitate trebuie cunoscute elementele componente ale întregului care este mântuit și principiile după care funcționează, fie că este vorba de o știință socială indiferent care.

Acest lucru este perfect vizibil și în domeniul monumentelor istorice, dar privită mai îndeaproape problema pare mai complicată și iată de ce:

În general se admite că monumentele istorice sunt mărturii ale culturii și tehnicii dintr-o anumită epocă istorică. Cu alte cuvinte monumentele istorice fac parte din izvoarele istorice și servesc la cunoașterea trecutului unei civilizații sau al unui popor.

Spre deosebire de alte categorii de izvoare istorice care pot fi documentele depozitate în arhive și publicate în corpusuri sau piese tridimensionale păstrate în colecții și aduse la cunoștința publicului prin expunere și prin cataloage, monumentele istorice, prin natura lor, sunt dispersate pe întreg teritoriul țării, ele neputând constitui o colecție în sensul propriu al cuvântului.

Revenind la sintagma cunoașterea monumentelor discernem două aspecte, unul cantitativ - câtimea monumentelor pe un anumit teritoriu - și altul, calitativ - valoarea acestor monumente. Acest ultim aspect al "cunoașterii" se înfăptuiește prin cercetare, la care concură discipline diferite, potrivit metodologiei proprii fiecăreia dintre ele.

Rezultatele se concretizează în monografii, care, de cele mai multe ori, pot servi și la restaurarea monumentelor istorice.

Un alt aspect al cercetării este cel documentar și care răspunde cerințelor cunoașterii cantitative. Acest mod de cercetare are menirea să informeze pe cel interesat - cercetător, restaurator sau autoritate publică - asupra principalelor trăsături ale monumentului sau ale unui grup de monumente asemănătoare.

Acest mod de cunoaștere și prezentare a monumentelor istorice a luat în practică numele de topografie, listă, catalog, repertoriu sau evidență,

---

cu toate că între termenii citați mai sus există deosebiri calitative.

Trecând de la generalitățile expuse până aici la situația din țara noastră, se constată că pe teritoriul României există o mare diversitate de monumente, oglindind fiecare momente diferite ale istoriei. Este suficient a aminti existența cetăților dacice, alături de geamii musulmane și de impozantele construcții de lemn, alături de biserici pictate, pentru a ilustra varietatea monumentelor din țara noastră. La aceasta se adaugă și marele număr de rezolvări particulare în cadrul unei aceleiași categorii de monumente, variații pe aceeași temă (biserici de lemn sau cetățile țărănești) ceea ce îngreunează mult cunoașterea în amănunt a monumentelor. Lucrurile se complică și mai mult dacă se ține seama că aproape nu există construcție veche care să fi ajuns în zilele noastre în forma ei inițială, ci mai toate au suferit transformări care uneori au ajuns până acolo încât au alterat în întregime aspectul original al construcției.

În aceste condiții, găsirea unor criterii de evidență a monumentelor a fost foarte dificilă, dar foarte necesară. Cunoașterea documentară a monumentelor este o preocupare principală constituind baza de lucru în acest sector de activitate. De altfel acest lucru a fost recunoscut de întreaga legislație a monumentelor din țara noastră, legiuitorul simțind nevoia de a delimita obiectivele asupra cărora acționează legea.

Cunoașterea documentară a monumentelor ușurează mult cercetarea științifică. Aceasta din urmă este mai eficientă când, datorită diverselor criterii de clasificare a monumentelor, se pot găsi corespondențele care îl interesează pe cercetător. Într-un cuvânt se ajunge la o orientare rapidă în diferite probleme privind monumentele istorice.

*

O firească preocupare gospodărească a făcut ca din secolele trecute să se întocmească liste mai mult sau mai puțin cuprinzătoare ale clădirilor și obiectelor care în epoca modernă au devenit susceptibile a fi considerate monumente istorice.

În cazul acestor documente - cunoscute sub numele de "Catagrafii" în Țara Românească și Moldova și "Conscriptii" în Transilvania și Banat - supuse unei analize se constată că multe dintre ele conțin suficiente știri despre monumentele istorice și inventarul lor cum ar fi materialele de construcții, zugrăveala, odoare și cărți. Aceasta nu înseamnă că descrierile făcute corespund întocmai unor exigențe științifice moderne, dar valoarea lor documentară nu poate fi contestată. Important este că documentele de tipul catagrafiilor și conscripțiilor, repetate aproape la fiecare deceniu au indus, de-a lungul a trei secole, obișnuința chestionarelor și a răspunsurilor care erau cerute. Cunoașterea acestora este necesară, ele făcând parte integrantă din istoria culturii și civilizației, așa cum au fost ele receptate în cele mai îndepărtate așezări ale țării. În ceea ce privește problema dezbătută

---

aici, catagrafiile și conscripțiile trebuiesc considerate ca precusoare ale “evidenței monumentelor istorice”.

Este interesant că și cronicarii se plâng de lipsa izvoarelor cu privire la cetățile din Moldova.

Se poate citi la Miron Costin: “Cât am nevoit și cât am cercatu să știu ceva din ce neam sunt făcute, un cuvânt, o pomenire n-am putut afla, cu mare jale... Mare nevoie este a scrie de dânsele, de cine or fi făcute cetățile țărilor acestora câte sunt acum și în Bugiacu și aice la noi în țară și de față stau și altele năruite câte d-abia se cunosc că au fost cetăți”. Iar Nicolae Costin scrie: “Cu anevioie este de a scrie de cetățile țării, de vreme ce câteva sute de ani, peste mie, trecând, nicăierea nu se află scris”.

Anii frământați ai epocii Unirii cu Roma a unei părți a credincioșilor ardeleni și importanța mănăstirilor ortodoxe ca centre ale rezistenței, precum și soluția autorităților imperiale de a le demola a făcut obiectul multor studii între care amintim aici pe cel al Pr. M. Păcurariu, *Mănăstirile bisericii ortodoxe române din Transilvania în secolul XVIII*². O altă problemă acută la vremea ei a fost separarea ierarhică de Biserica ortodoxă sârbă. Se căutau argumente în izvoarele vremii în sprijinul afirmării românești. Semnalăm studiul *Statistice sârbești din dioceza Caransebeșului și a Aradului în veacul XVIII* apărut în “Foaia Diecezană” nr. 49/1908, Caransebeș și care va fi urmat de numeroase studii și luări de atitudine în anii următori.

Inginerul militar Konrad von Weiss redactează în anul 1731 o descriere a Olteniei intitulată *Kurze Beschreibung derer vornehmsten Klöster und haltbern Orther in der Kaiserlich – oesterreichischen Walachey, zu denen Plans und Prospectes gehörig*³. Din timpul administrației lui Weiss se găsesc în Arhiva Militară de la Viena următoarele planuri și hărți; pasurile Buzău, Bârgău, Ghimeș, Oituz, Remetea, Rodna, Timiș, Bran, Vulcan. Planul Sighișoarei și vederile orașelor și cetăților Bistrița, Făgăraș, Alba-Iulia, Cluj, Rupea, Târgu- Mureș, Mediaș, Sibiu, Sighișoara, Gherla, Sebeș, Odorhei și Hunedoara⁴.

O lucrare similară de același autor, considerată pierdută sau dispărută în timpul revoluției din Ungaria din 1956, aflată la “Ludovika Akadémia” könyvtára sub cota F.335/a avea următorul titlu: *Prospect und Grundriss deren Staette und Granitz Paessen in Siebenburgen zu der Geographisch und Topographische Beschreibung Gehörig. Anno MDCXXXVI. Zusammen Getragen von Johann Conrad von Weiss Kaiserlicher Ingeieur Obrist Leutnant und Fortification Direktor in Siebenburgen*. Lucrarea a fost studiată în 1935 de

---

² Publicat în “Biserica Ortodoxă Română”, 1975, nr. 1-2, p. 208-213.

³ Memoriul se află la Viena depus la Arhiva Militară. A se vedea la Biblioteca Academiei lucrarea K.v. Weiss, *Turkey und zwar die Walachey Laender Känntniss* 1731. Lucrarea este menționată de V. Drăghiceanu în B.C.M.I., 1913, p. 132.

⁴ Viena, Kriegsarchiv. Kartenabteilung I. C. VI. 1-1-276.

Gyalókai István, în studiul *Erdely várai 1735 ban*⁵ (*Cetățile din Transilvania în 1735*). A se vedea și Al. Vasilescu, *Descrierea și proiectul de fortificație a mănăstirilor mai însemnate și locurile strategice din Oltenia întocmite în 1731 de inginerul maior I. C. Weiss*⁶.

Nu putem pretinde că am cuprins toate inventarele, după cum nu toate răspund direct subiectului propus spre dezbatere în cele ce urmează:

Astfel "Sămile mănăstirilor din țară pe anul 1742"⁷ este o statistică a averilor mănăstirești (sate, moșii și alte bunuri) din Moldova. Ele sunt interesante pentru că reflectă puterea economică a așezămintelor monahale ale Moldovei.

Un tablou al situației comunităților românești din Transilvania într-o perioadă de mari frământări interconfesionale și care s-a soldat cu desființarea și chiar demolarea de biserici și mănăstiri românești ortodoxe se regăsește în "Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762"⁸.

În 1781 Mitropolia Bucovinei întocmește un Tabel al inventarelor averilor bisericesti în vederea secularizării lor⁹.

În anul 1783 Episcopia Caransebeșului a ordonat întocmirea unui *Inventarium* care va fi completat în baza unui alt ordin din 13 martie 1792¹⁰.

S-a trimis atunci tuturor parohiilor ortodoxe din Banat un chestionar prin care se cereau date despre natura materialului de construcții - lemn sau zidărie - și unsprezece întrebări cu privire la odăile din biserici. Chestionarul avea următoarele rubrici:

1. Vase de argint
2. Vase de cositor
3. Vase de fier și de lemn
4. "Măsaie" pe prestol
5. "Măsaie" pe proscomidii
6. Tâmpla
7. Cărți bisericesti
8. Sfintele odăjdii preoțești
9. Stihare
10. Epitrahile

O privire "modernă" asupra acestui chestionar dezvăluie dincolo de

⁵ În "Hadtörténelmi Közleményk" (Comunicări de Istorie Militară), 1935, p. 234-257.

⁶ În "Arhivele Olteniei", VII, 1928, p. 279.

⁷ Publicate de I. Bogdan în "Buletinul Comisiei Istorice", 1915, p. 222 - 279.

⁸ Publicată de Virgil Ciobanu în „Anuarul Institutului de Istorie”, Cluj, 1924 - 1925, publicat în 1926.

⁹ Text publicat la Cernăuți în 1939 în volumul *Mitropolia Bucovinei. Administrația Fondului bisericesc. Averile bisericesti din Bucovina*.

¹⁰ *Registru manuscris* în Biblioteca Mitropoliei Banatului nr. inv. 987. Cuprinde și alte însemnări importante: "Cheltuielile făcute între anii 1825/1828 pentru înălțarea bisericii de zid în locul celeia de lemn, numele maistrului constructor și date dintr-un alt inventar ordonat a se întocmi în anul 1783 în care este descrisă și vechea biserică de lemn, cea distrusă". Cf. Costin Feneșan, "Socotelile" și inventarul unei biserici bănațene de acum un veac și jumătate [Luncavița], în "Mitropolia Banatului", 1973, nr. 7-9, p. 301- 305.

---

grija gospodărească asupra unei biserici și interesul pentru obiectele de cult. Se foloseau în Banat șivase de lemn. Interesa descrierea iconostasului, natura și felul cărților bisericești, țesăturile de tot felul folosite într-o biserică.

Reținem că "Inventarium"-ul din 1792 din Banat poate fi considerat, în ordine cronologică, ca prima evidență a unor clădiri (biserici) susceptibile de a fi considerate mai târziu monumente istorice.

Știri despre bisericile ortodoxe din Ardeal ne sunt furnizate și în lucrarea "*Regulatio Diocesis, Transilvaniae Disunitae, anno 1805*"¹¹.

Odată cu secolul XIX-lea se constată o înmulțire a catagrafiilor, multe din ele folosite fragmentar în diverse studii cu caracter local sau județean. Ele au fost ale Munteniei, Olteniei, Dobrogei, Banatului, Moldovei și Transilvaniei, aceasta din urmă nepublicată. Putem cita astfel "*Catagrafiile schiturilor mitropoliei Ungrovlahiei*" (manuscrite depozitate la Biblioteca Academiei Române, nr. 657, 616, 617 și 618, la Arhivele Statului nr. A. N. CLXVIII /11).

La Biblioteca Academiei Române se păstrează o descriere militară a Olteniei din 1790 (?)¹².

Cunoscuta "*Catagrafie a Mitropoliei Ungrovlahiei*" întocmită din ordinul autorităților rusești de ocupație în anul 1810 (depozitată la Biblioteca Academiei Române mss., nr. 626) are o mare valoare, din punct de vedere istoric, prin datele de demografice și sociale pe care le conține.

Din punctul de vedere care interesează aici, se poate cunoaște doar materialul de construcție al bisericilor recenzate, fiind singurul lucru cerut de recenzorii epocii¹³.

Semnalăm următoarele lucrări care s-au bazat pe informațiile cuprinse în această catagrafie:

Al. Lapedatu, *Catagrafia bisericilor bucureștene la 1810*, București 1908; diacon Nicolae M. Popescu, *Catagrafia eparhiei Ungrovlahiei în 1810, Județul Ilfov, plasele Sabar și Mostiștea*, București 1914; de același autor: *Catagrafia bisericilor din orașul Târgoviște*, 1915; Al. Popescu-Runcu; *Catagrafia județului Dâmbovița în anul 1810*, București 1936 și o altă ediție mai completă în 1940; I. Popescu -Cilieni, *Bisericile din Caracal după Catagrafia din 1810* în "Mitropolia Olteniei" VI, 1954, nr. 7-8, p. 421; Radu Crețeanu, *Bisericile de lemn din regiunea București* în "Glasul Bisericii, 1964; pr. Ion Vasile-Voinea *Catagrafia bisericilor din județul Muscel la anul 1810*, București 1977; Oliver Velescu, *Catagrafia Bucureștiului din anul 1810. O nouă lectură*, în "Historia Urbana", t. XI, 2003, nr. 1-2 p. 116 și t. XII, 2004, nr. 1-2, p. 120. Mai sunt de menționat, fără dată, tezele de licență la Institutul

¹¹ Publicată în revista "Transilvania", Sibiu, 1911.

¹² *Militärische Beschreibung der Kleinen Walachei*, Biblioteca Academiei Române, Mss. germane nr. 3.

¹³ Aceasta Catagrafie este un izvor istoric de cea mai mare importanță pentru studii aprofundate de istorie socială, demografică etc.

Teologic ale lui C. Coman, *Catagrafia de la 1810, județul Vlașca*; I. Popa, județul Muscel și Gh. I. Moiescu, Ploiești.

Demnă de reamintit aici este statistica centralizatoare a bisericilor după materialul de construcție întocmită de Radu Crețeanu în studiul sus amintit după catagrafia din 1810 și: Astfel în

Județele de câmpie:

Ilfov 74 de lemn	47 de zid
Vlașca 63 de lemn	10 de zid
Teleorman 64 de lemn	8 de zid

Adică 201 biserici de lemn și 65 biserici de zid.

Județele de munte:

Argeș 299 de lemn	127 de zid
Dâmbovița 122 de lemn	77 de zid
Prahova 54 de lemn	59 de zid

Adică 475 biserici de lemn și 263 biserici de zid

Lipsește, scrie autorul, județele Buzău, Râmnic și cele din Bărăgan.

*

La sfârșitul anului 1816, episcopul Timișoarei, Ștefan Avacumovici dă dispoziția să se facă în Eparhia sa un *Inventarium*. Chestionarul are zece întrebări și se referă la felul construcției, a bolților și pictura, tâmpla bisericii, cu candelarele respective, altarul, descrierea lui, odăjdiiile preoților, sfeșnice și alte piese de ritual, cărțile, pridvorul cu turnul și clopotul, gardul și poarta de intrare, școala.

Chestionarul și răspunsurile formulate la biserica de lemn din Căpăt dovedesc conștiinciozitatea, dar și competența cu care s-a îndeplinit ordinul episcopesc în anul 1816 într-un sat de țărani români din Câmpia Timișului¹⁴.

Textul, de o rară frumusețe literară, este o ilustrare a vorbirii curente țărănești din Banat. Spre exemplificare cităm fragmente din acest chestionar publicat în *Mitropolia Banatului*. Punctuația ne aparține:

„Biserica iastă făcută de lemn, dinăuntru ei văruiță, iar afară nu, din jos nepodită, cu șindrilă acoperită, de asupra oltarului cruce de pleu (tinichea) albă. Lungimea bisericii iestă 7 klaft. și 5 șuci, [î]na[î]tă 1 klaft. 3 șuci și s-au făcut la anul 1778.

Zvodul bisericii ”iestă făcută dă scânduri dă brad și cu feluri de bolte împodobite și [la] mijloc estă zugrăvit Domnul nostru Is = hs.” (în continuare este descrisă iconografia bisericii dându-se și suprafața fiecărei scene pictate) „Uși sunt = 2 = făcute, cu șaci bune și înalte, sunt 1 = klaft. = 3 = șuci cu închisoare adică brave de fer bun...[În fața ușilor altarului] înaintea lor ard o candelă de țin (zinc), în jos slobozită după bătrânețe. (Mai sunt) 11

---

¹⁴ Două biserici de lemn de la marginea Câmpiei Banatului, în “Mitropolia Banatului”, XVIII, 1968, nr. 1-3, p. 101-104.

sfeșnice de feru de stalu (oțel). In oltari Cinstita masă de cărămidă blănită cu scânduri dă brad și 3 măsaie dă bumbac albe acoperit[ă]... Chivotul pentru sfintele Părtoșoare dă pleu zugrăvit și cu două fiocuri (sertare?) făcute. Sfântul mir în vas de țân...Potiru, discosu, steaoa, lingurița, toate dă țân, sulița toată dă feru. Sfintele daruri dă matărie roșie 2 = daruri dă pânză albă pentru cuminicătură, un sfeșnic dă aramă unde stau darurile, un păhar de uiagă pentru amestecare, o cadelniță dă aramă. Spălătoarea dă pământ, un tăneri dă porțelan, o olcuță pentru picăturile luminilor. Pre oltar iastă zugrăvită sfânta Troiță și pă dă lături soborul îngerilor zugrăvit dă cătră răsăritu... Înaintea oltarului = 2 = sfeșnice dă lemn boite cu roșu pe care arde cătă 3 lumini... Pentru strângerea milosteniei un tăneri dă pământ, un clondir dă pleu pentru zăitin, o masă mică pentru ținerea odăjdilor și a cărților acoperit cu un măsaie negru... Botezalnița dă pământ, un pischir albă de pânză, o masă mică dă brad acoperită cu un măsaie dă pânză albă. Podu nu este deasupra. Turnu acoperit cu șindrilă dă brad, la vârful sfânta cruce de pleu albă, un zvon (clopot) dă = 50 = fonți...Poarta bisărici nu e ăngrădită...Scoală nu estă”. Iscălesc „Trăilă Golașie chinezi, Ioan Popovici parohul Căpățului, Iovița Birăescu pitrop la 31 dekembrie 816”.

Tot în Ardeal, în anul 1817, istoricul Peretsény Nagy László publică o statistică a vechilor și a noilor cetăți din județul Arad (*Aradmeggyeben levő Ó es Új várakna sztatistikai ismeretese* - Statistica vechilor și noilor cetăți din județul Arad).¹⁵ Același autor publică în 1819 o *Dare de seamă asupra antichităților din acelaș județ* (Arad vármegye regisegei köze számlálható holmokrol¹⁶).

În anul 1825 apare la Sibiu un important “Catalogus almae Diocesis Transilvaniae latini at armeni ritus catholicae, anno Domini 1825” care oferă date despre bisericile romano-catolice și armeano-catolice din Transilvania.

Revenind iarăși în Banat. Nu se poate trece cu vederea un eveniment petrecut în anul 1829.

Cunoscutul protopop Nicolae Stoica de Hațeg, pentru *Cronica* sa, dar și prin activitatea pe care a desfășurat-o în sudul Banatului, oglindită în numeroase mărturii scrise, a lăsat o însemnare cu privire la mănăstirea Mrăcunea din Cazanele Dunării. La cererea superiorilor săi el examinează clădirea bisericii și face un raport care cuprinde principalele date istorice, starea picturii și anexează planul cotate al edificiului.

Nu greșim deloc dacă se afirmă că de la Nicolae Stoica de Hațeg, *din anul 1829, se păstrează prima fișă de monument, apropiată ca viziune de ceea ce se înțelege prin această noțiune. Textul descrie structura zidurilor, starea de conservare și, important de reținut, se întocmește și un plan cotate al bisericii*¹⁷.

¹⁵ Publicat în revista “Tudományos Gyűtemény, XII, 1817, p. 66.

¹⁶ *Idem* an. II, 1819, p. 80-83.

¹⁷ M. Teleguț și M. Ancuța, *O însemnare din 1829 a protopopului Nicolae Stoica despre mănăstirea Mrăcunea*, în “Mitropolia Banatului”, XXI, 1972, nr. 4-6 și Oliver Velescu,

---

Respectând ordinea cronologică, semnalăm și apariția la Alba Iulia, în anul 1832 a unei noi ediții a lucrării “*Schematismus venerabilis Cleri Diocesis Transilvaniensis, pro anno a Christo nato MDCCCXXXII*” care aduce date privitoare la bisericile catolice din Ardeal.

*

Inventare se fac și în Țara Românească, în 1819, dar și în 1825 când se întocmește Inventarul episcopiei de Buzău¹⁸. Semnalăm și *Catagrafia eparhiei Argeșului* executată în anul 1824 publicată de profesorul Ion Ionașcu¹⁹.

În epoca Regulamentului Organic se constată o înmulțire a catagrafiilor, care dincolo de scopul lor imediat ,sunt, repetăm prețioase izvoare pentru cunoașterea monumentelor istorice.

Semnalăm o “Obștească catagrafie” din anul 1831, un material arhivistic care, s-ar fi pierdut în bombardamentele din 1944, dar compensat prin știrile care sunt cuprinse în catagrafiile din anii imediat următori.

Din catagrafiile făcute între anii 1832-1834 s-au publicat numai datele referitoare la județul Olt²⁰.

*

Dincoace de munți se înmulțesc listele cu biserici, unele tipărite, altele rămase în manuscris. O asemenea “*Listă de biserici din orașe*” întocmită în anul 1833 se află depusă la Biblioteca Academiei Române, Mss. CDXCI / 18-20. Din anul 1834 sunt mai multe asemenea tabele. Astfel există o “*Catagrafie a bisericilor*” (Arh. St., Mss. 385, 386) unde se indică materialul de construcție al edificiilor religioase iar acestea sunt grupate pe vechea împărțire administrativă a plășilor. O “*Listă a mănăstirilor și schiturilor din Moldova*”, din 1834 este accesibilă fiind tipărită²¹. Mai există un tabel tot din anul 1834: “*Bisericile construite din nou la sate și orașe*”²². Tot în anul 1834, s-au întocmit mai multe catagrafii ale județelor din Oltenia²³.

Catagrafii se vor face și în anii următori și le vom aminti în continuare tot cronologic, dar ne oprim la anul 1834 care din punctual de vedere al istoriei monumentelor are o importanță deosebită.

*

Din inițiativa contelui Pavel Kiseleff, ale cărui concepții liberale aveau să fie un sprijin serios an activitatea sa organizatorică din țările românești,

---

Preliminariile legii monumeentelor din 1892. Fapte istorice, juridice și deprinderi estetice, în “*Revista Monumentelor Istorice*”, 1992.

¹⁸ I. C. Filitti, *Inventarul episcopiei de Buzău, metoacecele sale și bisericii Sf. Dumitru din București la 1819 și 1825*, în “*Biserica Ortodoxă Română*”, LIII, 1935, nr. 1-2.

¹⁹ Ion Ionașcu, *Catagrafia eparhiei Argeș la 1824*, București 1946.

²⁰ Pr. Gh. Diaconescu și Pr. Marin M. Braniște, *Date catagrafice bisericesti în fostul județ Olt*, în “*Mitropolia Olteniei*”, XIV, 1962, nr. 1-2.

²¹ În colecția de documente “*Uricariul*”, vol. VIII, p. 230-232.

²² A.N.R., fond: *Logofeția pricinilor bisericesti*, dos. 205/1834.

²³ A.N.R., fond *Manuscrise*, 379 – 394.

---

s-a început în anul 1834 lucrarea numită *“Statisticasca descriere”* în care pentru prima dată vechile construcții bisericesti sunt abordate din punctul de vedere al valorii lor istorice. Încă din anul 1832 Kiseleff cercetează mănăstiri și locuri unde se află antichități din Muntenia și Oltenia²⁴. Interesul său particular pentru trecutul istoric se transformă în cele din urmă într-o preocupare oficială.

Fapt este că la 13 iulie 1832 apare ordinul semnat de Kiseleff pentru întocmirea lucrării de *“statisticească descriere”* prin care se cere să fie înregistrate în scris *“cele mai vechi pisanii câte se pot găsi pe la mănăstiri, biserici, bisericuțe, paraclise și schituri, pe la alte locuri, adică trapezării, cișmele și clopotnițe”*, a odoarelor, a clopotelor. De asemeni se dorea cunoașterea mănăstirilor și bisericilor ... “; de ce domni sunt făcute și de sunt ceva domnitori sau oameni însemnați îngropați la acele mănăstiri și de la ce leat. Iar dacă din întâmplare sunt undeva biserici stricate și părăsite”, se cere *“trebuieță ca și acelea să se scrie, asemenea și pisaniiile lor, sau de nu vor fi pisanii, măcar o lămurită știință să se ia, de când și de cine sunt zidite, însemnându-se hramul și mahalaua, apoi să se însemneze și de când s-a părăsit sau s-a stricat”*²⁵.

În același scop se dispune și cercetarea vechilor hrisoave, unele din ele urmând a fi aduse în acest scop la București.

Scopul culegerii tuturor acestor date, se scrie în continuare în aceeași *“Adresă”*, a fost dorința contelui Kiseleff de a se cunoaște *“istoriograficeasca stare”* a țării, *“făcându-se pe cât se va putea mai adevărat”*.

Urmare a acestei dispoziții se trece la înfăptuirea primei lucrări de evidență în scopuri științifice. Mitropolia Ungrovlahiei emite un ordin circular care cuprindea un chestionar cu 12 puncte. În 11 dintre acestea se cereau a fi recenzate toate bisericile, chiar și cele ruinate, cu excepția celor de lemn, care interesau numai în măsura în care aveau pisanii. Se mai cereau textele pisaniiilor și a pomelnicilor și a altor inscripții, numele ctitorilor zugrăviți în biserică și inventarul odoarelor și clopotelor. Se cerea, de asemenea, trimiterea hrisoavelor în original sau a condicilor de hrisoave pentru a fi consultate la cancelaria guvernământului.

Inițiativa lui Kiseleff a fost desigur influențată de atmosfera romantică a epocii, mai ales că evocarea mărturiilor epocii apar în producțiile literare ale vremii. Despre valoarea mărturiilor trecutului avea să scrie și Nicolae Bălcescu atunci când afirmă că istoria nu este numai un șir de întâmplări

---

²⁴ I. Șendrulescu, *Pavel Kiselev și românii*, în *“Analele Universității C. I. Parhon”*, s. Științe Sociale, nr. 9/1957, p. 145. Paul Cernovodeanu și Alvina Lazea, *Monumente istorice din Oltenia și Muntenia vizitate de generalul Kiseleff la 1832*, în *“Studii și Cercetări de Istoria Artelor”*, s. Arte Plastice, t. 20, 1943, nr. 1, p. 169 și nr. 2 p. 199.

²⁵ Cf. Adresa Cancelariei Plenipotentului Rezident către Mitropolie din 13 iulie 1834, publicată de Gh. Nicolăiasa, *Cercetări de izvoare istorice în trecut*, în *“Revista Arhivelor”*, I, 1924, nr. 1, p. 90.

---

politice uscate, ea trebuind să oglindească ”poporul român cu instituțiile, ideile, sentimentele și obiceiurile lui în deosebite veacuri”. Bălcescu citează între materialele care trebuiesc folosite ca izvoare originale și monumentele²⁶.

*

Continuăm seria cronologică a inventarelor din toate cele trei provincii românești. Astfel în 1835 apare la Blaj ”Schematismus venerabilis graeci ritus catholicorum Diocesis Fogarasiensis in Transilvania” care ne oferă date privitoare la bisericile greco-catolice.

Din anul 1840 este semnalată o catagrafie din care s-au publicat numai datele privitoare la județul Romanați²⁷.

Există și o ”*Listă de construcții și reparații de schituri și biserici din Eparhia Buzău*” din anul 1845²⁸.

Un foarte important document statistic, tot din anul 1845, îl constituie Catagrafia Episcopiei Râmnicului²⁹. Pentru subiectul nostru este interesantă rubricația folosită de recenzenții olteni din 1845. Sunt 12 întrebări, după cum urmează:

- ”1. Numărul curent al satului.
2. Numele orașului, al satului și al proprietarului.
3. Suma familiilor, enoriași ai fiecărei biserici.
4. Bisericile, din ce material sunt, de zid, de lemn.
5. Hramul bisericii
6. Preoți și diaconi, cântăreți și paracliseri ai fiecărei biserici în parte (numărul lor)
7. Numele fiește căruia cu și nu și porecla
8. Numărul cărții de hirotonie
9. Vremea hirotoniei: anul luna și ziua
- 10 Numirea bisericii pentru care s-a hirotonit
- 11 Preotul dacă este: slujitor, nevolnic sau poprit în vreo pricină.
12. Numirea locului unde se va strămuta după vreo trebuință sau însemnare a morții.”

---

²⁶ N. Bălcescu, *Cuvânt preliminar despre izvoarele istoriei românilor*, 1845, în *Opere*, vol. I, Editura Academiei, 1953. p. 60. Bălcescu dă acestui termen o accepțiune mai largă, care cuprinde însă și monumentele istorice în înțelesul dat astăzi acestei noțiuni.

²⁷ Publicat de Pr. I. Popescu-Cilien, sub titlul *Catagrafia din anul 1840*, Craiova, 1944.

²⁸ A.N.R., fond *Ministerul Instrucțiunii*, dos. 1760/1845.

²⁹ Catagrafia este cuprinsă în nouă registre legate și conservate în bună stare la Arhivele Statului, filiala Râmnicu Vâlcea, fond *Episcopia Râmnicului*, nr. 31-39. Catagrafia a fost folosită pentru studii demografice și de istorie socială: T. G. Bulat, *Diviziunea proprietății rurale în Oltenia în 1845*, în ”*Arhivele Olteniei*”, nr. 20/1925; 23/1926; 25-26/1926; Ion Donat, *Oltenia în secolul al XIX-lea*, în ”*Arhivele Olteniei*”, nr. 83-85/1936 și 89-91 / 1937; a se vedea și Ion Donat, *Izvoare și metode istorice mai puțin folosite*, în ”*Studii și Cercetări de Bibliografie*”, V, 1963, p. 59; Pr. I. Ionescu, *Informații noi despre bisericile bordeie din Oltenia*, în ”*Mitropolia Olteniei*”, XV, 1963, nr. 1-2, p. 107-109; Pr. I. Ionescu, *Catagrafia Episcopiei Râmnicului de la 1845*, în ”*Mitropolia Olteniei*”, 1965, nr. 3-4, 5-6, 7-8, 9-10, 11-12.

După cum se observă scopul principal al catagrafiei oltenești din 1845 era de a se cunoaște situația și starea preoțimii și a personalului al bisericilor:

Așa dar în 1845 au fost înregistrate următoarele:

- Județul Dolj (fără plasele Amaradia și Gilort): 182 de sate cu 202 unități parohiale, cu 200 de biserici, din care 123 de zid, 66 de lemn și 11 bordeie. Ele erau amplasate într-un oraș, Craiova, și 22 mahalale sau cătune și care serveau la 21.895 de familii, având 360 de preoți, 63 de diaconi, 116 cântăreți și 157 paracliseri.
- În Craiova erau 27 de biserici, 2866 de familii, 64 preoți 10 diaconi, 29 cântăreți și 16 paracliseri.
- Județul Gorj (fără plasele Amaradia și Novaci): 75 sate, 45 de mahalale sau cătune cu 136 de biserici din care 21 de zid și 115 de lemn. Erau 7827 familii, 200 de preoți, 22 diaconi, 41 de cântăreți, 38 de paracliseri.
- Județul Mehedinți: erau 268 sate, 57 cătune cu 295 de biserici din care 249 biserici de lemn și 46 biserici de zid. Erau 26.620 de familii, 380 de preoți, 12 diaconi, 202 cântăreți și 231 paracliseri.
- Județul Romanați: erau 125 unități parohiale în 90 de sate și 15 mahalale sau cătune. Existau 125 de biserici din care 92 de zid și 33 de lemn, Au fost înregistrați 11.377 familii, 234 preoți, 49 de diaconi, 15 cântăreți și 30 paracliseri.
- În Caracal erau 960 de familii, 22 de preoți și 10 biserici de zid.

Totuși, punctul 4 din chestionar are o valoare deosebită din punctul de vedere al monumentelor

Răspunsurile la această întrebare au fost totalizate și prelucrate statistic, fiind cunoscute numărul și raportul între bisericile de lemn și cele de zid.

*

Un eveniment important pentru monumentele Transilvaniei s-a petrecut în anul 1847. La 22 februarie 1847 Academia de Științe a Ungariei lansează un Apel prin care cere să-i fie semnalate toate antichitățile în vederea întocmirii unui Repertoriu. Sunt considerate monumente istorice toate construcțiile din antichitate până la Pacea de la Satu-Mare din anul 1711³⁰. Arheologi, istorici, oameni de cultură în general, clerici, medici, forestieri, geologi se grăbesc să semnaleze antichități, cetăți, castele și biserici de orice fel și aparținând tuturor cultelor. Pentru Transilvania apelul a avut un rol deosebit de benefic pentru că intrau în atenția oficialităților - în ideea protejării și conservării lor - antichitățile dacice și romane, vechile

---

³⁰ Cf. Forster Gyula, *A műemlék védelme a magyar kormány viszálltása óta 1867-1900*, (Ocrotirea monumentelor istorice după reinstaurarea guvernării maghiare 1867-1900), în culegerea de studii: "Magyarország Műemlékei", 1905, vol. I, p. 3.

---

monumente românești din județul Hunedoara, bisericile fortificate săsești și bisericile de lemn din Maramureș. Urmare a acestui Apel, peste zeci ani, folosindu-se materialele comunicate, începând din anul 1858, s-a început întocmirea *Repertoriului arheologic*, care s-a publicat treptat în tot deceniul al VII-lea în revista "Archeologiai Közlemények".

Prin înființarea la Viena la 31 decembrie 1850, prin decret imperial, a Comisiei Chesaro-Crăiești de Conservare și Cercetare a Monumentelor Istorice s-a dat o mai mare autoritate activității de conservare a monumentelor și în Transilvania³¹.

Considerații interesante privitoare la mediul săsesc din Transilvania care a condiționat inventarierea monumentelor săsești în acei ani le găsim la cercetătoarea Gudrun Lianne Ittu³². În a doua jumătate a secolului al XIX-lea – scrie doamna Ittu - arta ardeleană era înscrisă în „spiritul istorismului”. Produsele artistice erau considerate numai acelea care îi singularizau pe sași și prin care se delimitau de ceilalți locuitori ai Transilvaniei, între ele bisericile cetăți și tezaurul acestora. În acest sistem de gândire se realizează între anii 1869 – 1870 primul recensământ al bisericilor fortificate.

*

De reținut este și Catagrafia de starea în care se află bisericile din Craiova la 1854 publicată de I. Popescu-Cilienii³³.

O nouă perioadă se deschide în problema evidenței și a conservării bunurilor de valoare istoric o dată cu anul 1859.

La 26 iulie 1859 Dimitrie Papazoglu, "pornit - cum scrie el - de țelul meu și de iubirea țării mele", înaintează domnitorului Cuza un memoriu în care arată că există pericolul ca obiecte de inventar de valoare să fie înstrăinate de "năstavnicii mănăstirilor închinat" dat fiind "critica poziție în care se află către țară acești străini îngrijitori". Papazoglu cere Domnului: "să ordonați a se orându-i oameni de credință a merge pe la zisele mănăstiri, și după alcătuirea unor exacte catagrafii a tuturor acelor obiecte, lăsând afară pe cele necesare în serviciul sf. biserici, să se așeze pe celelalte ... într-o ladă care să se pecetluiască cu pecetea Onor Ministeriu al Cultului ...

---

³¹ Comisia de la Viena prin activitatea ei și prin prestigioasa ei publicație "Mitteilungen der K.K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale" a adus o contribuție de seamă la introducerea în circuit european - la mijlocul secolului XIX - a unor valori ale arhitecturii din România. Astfel Comisia de la Viena, la sesizarea contelui Coronini, a delegat pe Louis Reissenberger să studieze Biserica episcopală de la Curtea de Argeș (1854-1856), iar studiul a apărut în anul 1867. În anul 1857, Friedrich Müller, a publicat studiul "Die Vertheidigung Kirchen in Siebenbürgen, Ein Beitrag zur Provinzial - Kunstgeschichte", iar în anul 1864 episcopul romano-catolic de Satu-Mare, Mihail Haas, publică o corespondență intitulată "Über die Holzkirchen Ungarns" aducând la cunoștința opiniei publice din Viena și din Imperiu valoarea arhitectonică a bisericilor de lemn.

³² Gudrun Lianne Ittu, *Societatea "pentru revigorarea artistică Sebastian Hann (1904-1946)" promotoare a modernismului și păstrătoare a tradiției în mediul săsesc transilvănean*, în "Studii și Comunicări de etnologie", t. XIII, 2000, Sibiu, p. 205.

³³ În "Arhivele Olteniei", XIV, 1935, p. 393.

căci altfel Prea Înălțate Doamne - își încheie memoriul maiorul Papazoglu - multe scumpe suvenire va pierde țara noastră după la acele mănăstiri”³⁴.

Jurnalul Consiliului de Miniștri din 29 ianuarie 1860, aprobat de Al. Cuza la 3 februarie 1860, prevedea “inventarierea în mănăstiri a toate obiectele și mobilele de interes istoric”. În baza acestei hotărâri domnești sunt instituiți comisari pentru alcătuirea inventarelor, intelectuali de frunte ai epocii, după cum urmează:

C. Boliac - pentru județele Ilfov Vlașca, Teleorman și Romanați.

Al. Odobescu - pentru județele Dolj, Mehedinți, Gorj, Vâlcea și Argeș.

D. Papazoglu - pentru județele Olt, Muscel, Dâmbovița și Prahova.

Al. Pelimon - pentru județele Buzău, Râmnicul Sărat, Brăila și Ialomița.

Mandatul acestor “comisari” era, potrivit împuternicirii pe care au primit-o aceea de a inventaria “tot felul de obiecte arheologice antice ce veți întâmpina precum: sfinte vase, veșminte, odoare, medalii, monede, incipțiuni, cărți vechi, manuscrise, documente de tot felul”³⁵. Din actele referitoare la activitatea acestor “comisari” reiese că ei au vizitat toate mănăstirile, nu numai pe cele închinare, întâmpinând greutate, egumenii refuzând să inventarieze bunurile în cauză³⁶. Rezultatele cercetărilor au fost publicate de unii dintre “comisari”. Astfel Cezar Bolliac scoate lucrarea *Monastirile Brâncovești*, iar Al. Odobescu scrie despre *Antichitățile județului Romanați*. În cadrul aceleiași campanii pictorii G. Tătăreanu și H. Trenk au avut misiunea de a face desene ce urmau a fi adunate într-un *Album Național*.

Misiunea aceasta, izvorâtă dintr-o înaltă conștiință patriotică, a avut rezultate din cele mai importante pentru cultura românească. Ea a făcut posibilă păstrarea în bună măsură a tezaurului cultural al țării, fiind salvate de la înstrăinare sau distrugere cărți, documente, țesături, piese de metal.

Deși de o covârșitoare importanță acțiunea inițiată în anul 1859 nu a avut ca scop inventarierea clădirilor și încă nu se folosea noțiunea de “monument” în accepțiunea sa modernă. Urmare a inventarierii, soarta pieselor înregistrate a fost hotărâtă prin Decretul Domnesc nr. 1251 din 15 decembrie 1863 prin care este sancționată Legea pentru secularizarea averilor mănăstirești. Articolul VI din lege prevedea: “Guvernul va lua înapoi de la egumenii greci ornamentele, cărțile, vasele sacre cu care pietatea strămoșilor noștri a înzestrat aceste așezăminte, precum și documentele ce au fost încredințate zișilor egumeni și acestea conform inventarelor ce se

³⁴ Document publicat de A. Sacerdoțeanu, *Cercetări istorice și pitorești prin mănăstirile noastre acum optzeci de ani*, în “Arhiva Românească”, t. IV, 1941, p. 350. Tot aici sunt publicate și celelalte documente din epoca lui Cuza care vor fi citate în continuare.

³⁵ *Ibidem*, p. 353.

³⁶ *Ibidem*, p. 357.

găsesc în arhivele țării”³⁷.

Valoroase, rămân în continuare materialele rămase în arhive; astfel, tabelul “Despre schiturile transformate în biserici de mir” din anul 1863 este o reflectare a consecințelor cunoscutei reforme agrare³⁸. În același context amintim și lucrarea lui Cezar Bolliac *Monastirile Româniea (Monastirile închinat)* apărută în 1862. Interesante sunt și “Dosarele privind adunarea de știri istorice de pe tablouri și din pomelnicurile bisericilor” din anul 1864³⁹, sau “Statistica mănăstirilor chinovii”, tot din anul 1864⁴⁰. În fine, mai semnalăm *Catagrafia bisericilor din județul Vâlcea din 1865*⁴¹ și o *Listă de biserici din 1865*⁴². dar și “Tabloul istoric de bisericile și mănăstirile din județul Olt”⁴³ și, în același fond, “Catagrafia bisericilor din județul Vlasca 1865”⁴⁴.

Important de menționat este faptul că urmare a înființării la 25 noiembrie 1864 a Comitetului Arheologic, din inițiativa lui A.T. Laurian, care era profesor la Turnu-Severin, se încetățenește și la noi în 1865, în numele comitetului sus amintit, sintagma: “rezervație arheologică”.

*

Între anii 1868 - 1873 apar la Pesta cele șase volume bogat ilustrate a lucrării lui Orbán Balázs, *A Székelyföld leirása* (Descrierea pământului secuiesc) în care sunt menționate, descrise și se face istoricul tuturor clădirilor și locurilor de interes istoric și artistic din partea de răsărit a Transilvaniei, lucrarea constituindu-se într-un excelent izvor al evidenței monumentelor istorice din această parte a țării.

*

În anul 1871, din inițiativa unor fruntași ai vieții publice între care V. A. Ureche și Cezar Boliac, a fost depus în Camera Deputaților un “Proiect de lege pentru consevarea monumentelor cultului român”. Expunerea de motive citită în Cameră de V. A. Ureche în calitatea sa de ministru al Instrucțiunii este printre primele luări de atitudine împotriva “mânei sacrilege a ignoranței, care sub pretext de reparări, îmbunătățiri, restaurațiuni a profanat deja mai multe din monumentele remarcabile”⁴⁵.

Proiectul prevedea publicarea treptată a unui album al monumentelor naționale, iar lista bisericilor și mănăstirilor, “sunt a se considera monumente naționale”, care urma să se publice în “Monitorul Oficial”. Inițiativa nu a avut nici un rezultat.

³⁷ “Monitorul Oficial”. Suplimentul nr. 27 din 17 decembrie 1863, *apud* “Magazin Istoric”, an. X, nr. 5 (110), mai 1976, p. 15.

³⁸ Arhivele Naționale ale României, fond *Ministerul Instrucțiunii*, ds. 1241-1242 / 1863.

³⁹ *Idem*, ds. 1533-1544 / 1864.

⁴⁰ *Idem* fond A.N., *MMDCCCXXXIX* / 12.

⁴¹ Biblioteca Academiei Române, Mss. 661.

⁴² *Idem*, Mss.românești, fond *V. A. Urechia*.

⁴³ *Idem*, Mss românești filele 102-145.

⁴⁴ *Idem*, Mss românești 661.

⁴⁵ “Monitorul Oficial”, nr. 27 din 6/18 februarie 1871, p.142, col. I și II.

Între anii 1871-1873, având sprijinul guvernului, Alexandru Odobescu difuzează în toate provinciile românești, învățătorilor și preoților o broșură cuprinzând un *“Cestionariu sau izvod de întrebări în privința vechilor așezăminte ce se află în deosebitele comune ale României”*, depuse la Biblioteca Academiei Române, legate în 8 volume⁴⁶. Chestionarul lui Odobescu cuprinde șase întrebări, redactate însă foarte detaliat și lămurit astfel ca orice confuzie să fie evitată. Ele se referă la:

- 1) felul monumentului;
- 2) locul unde se află și denumirea lui;
- 3) orientarea și datele topografice;
- 4) descrierea;
- 5) tradiții legate de locul sau construcția respectivă și
- 6) urme arheologice în pământ.

S-au primit aproape 4000 de răspunsuri, unii din corespondenți întocmind pe baza acestui chestionar adevărate monografii ale așezărilor respective. Ceea ce pare curios este faptul că nici Odobescu și nici nimeni altcineva nu s-a gândit că acest prețios material ar fi putut folosi și la întocmirea unei liste a monumentelor istorice.

De reținut că Odobescu a difuzat broșura cu chestionarul și dincolo de hotare în toate ținuturile locuite de români, el servind ca îndrumar pentru redactarea unor monografii locale. Un astfel de exemplu ni-l oferă cunoscutul folclorist Catană din Banat⁴⁷.

Scopul acestei întreprinderi de mare anvergură a fost, potrivit autorului ei, *“să cercăm a aduna elemente de statistică arheologică și să dobândim până la un oare care punct mijloace de a clasifica *grosso modo* monumentele antice din țara noastră”*⁴⁸.

*

După înființarea statului dualist în anul 1867 problema monumentelor istorice devine subiectul unei controverse între guvernele de la Viena și Budapesta, dar în cele din urmă și această problemă este transferată guvernului ungar. Urmare acestei măsuri politice se hotărăște în anul 1872 inventarierea oficială a monumentelor istorice din Ungaria, așa cum aflăm din lucrarea lui Forster Gyula pe care o cităm în cele ce urmează (mai ales în volumul I, p. 3 și capitolul II, Introducere).

Chestionarul redactat pentru acest recensământ cuprindea patru capitole cu mai multe întrebări:

- ✓ capitolul I - Numele monumentului,

---

⁴⁶ Biblioteca Academiei Române, Mss. 223 - 230I, cf. I Bianu, *Catalogul manuscrisurilor românești*, București 1907, t. I, p. 470.

⁴⁷ Oliver Velescu, *Documente privind viața spirituală a țaranului bănățean la sfârșitul sec. al XIX. Contribuții la monografia satului Valeadieni*, în „Mitropolia Banatului”, XVI, 1966, nr. 10-12, p. 688.

⁴⁸ Al. Odobescu, *Artele în România în periodul prehistoric 1887*, în *Scrieri literare și istorice*, p. 265.

- ✓ capitolul II - Situatrea administrativă și topografică,
- ✓ capitolul III - Anexe, înțelegându-se prin aceasta materialul documentar privitor la monument, și
- ✓ capitolul IV - Descrierea monumentului.

Interesante sunt ultimele două capitole, astfel la Anexe se cereau date privitoare la existența unor documente, stampaje după inscripții, plan de situație, planuri și secțiuni, desene și fotografii.

Capitolul privitor la descriere, cuprinde zece întrebări referitoare la datele principale ale construcției - dimensiuni, structură, stil, starea în care se află construcția; decorația artistică - sculpturi, picturi; și în fine, izvoare istorice. O întrebare suplimentară cerea să se comunice și alte monumente necunoscute⁴⁹.

*

Exista în acei ani o preocupare pentru strângerea datelor istorice. Astfel la 24 mai 1873 Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe din România introduce obligativitatea de a se ține (a se scrie) la fiecare parohie o condică - sinodic care să cuprindă istoricul bisericii și în care să se consemneze și evenimentele importante din așezarea respectivă. Această măsură devine obligatorie fiind consfințită prin două decrete. Astfel în 7 iunie 1873 domnitorul Carol semnează două decrete (reînnoite tocmai în anul 1909) prin care se aprobă Regulamentul pentru disciplina bisericească aprobat de Sf. Sinod și respectiv Regulamentul pentru disciplina monahală. La articolele 32 și 107, se precizează:

“Fiecare biserică atât urbană cât și rurală care avea un sinodic (memoriu) în care se vor însemna sub privigherea și povățuirea protoereului noțiunile istorice despre fondarea bisericii, cu arătarea de anul când s-a fondat, de numele ctitorilor și ale binefăcătorilor precum și de toate binefacerile ce s-ar face în deosebite timpuri. De asemenea să se treacă și alte împrejurări mai însemnate ale comunei, care ar urma a se păstra în memoria urmașilor, încât sinodicul să fie și o mică cronică a comunei”⁵⁰

Legea sus amintită vine să extindă și să consacre obligativitatea unei tradiții care se practica în multe parohii, mai ales în Transilvania, care desigur nu intra sub prevederile acestei legi. Unii preoți, mai conștiințioși, au extins acest frumos obicei, trecând de la “Însemnări pe cărțile bisericești” la redactarea acestor sinodice care se voiau a fi o cronică a satului respectiv.

În primăvara anului 1874, între alte măsuri privitoare la organizarea instituției monumentelor istorice prin Decretul Domnesc nr. 754 din 6 aprilie 1874, se aprobă Regulamentul Comisiei Monumentelor Publice în care se pune un accent deosebit problemele evidenței monumentelor. Acest lucru

⁴⁹ Originalele completate se păstrează și pot fi consultate la în arhiva Intendenței Monumentelor Istorice de la Budapesta. Fotocopii ale chestionarului se găsesc în arhiva DMI, dosar Biserica evanghelică din Sebeș.

⁵⁰ Înaltele decrete domnești nr. 1183 și 1184 din 7 iunie 1873, publicate în “Monitorul Oficial”, nr. 130 din 19 iunie 1873.

---

era necesar pentru că, așa cum constata ministrul B. Boerescu în Expunerea de Motive care însoțea Decretul, "Avem puține edificii antice care să merite numele de monument, ca stil și ca executare artistică. Cu toate acestea țara noastră posedă câteva asemenea monumente mai ales între edificiile religioase, unele dintr-însele prezintă chiar un mare interes arheologic și artistic și au un renume european... Afară de câteva prea mult renumite și prea cunoscute, nimeni nu știe câte monumente avem". De aceea articolul 4 al decretului sus amintit avea următorul cuprins: <<... Comisiunea va forma un Tablou de toate edificiile din țară, fie proprietate a statului, a județelor ori a comunelor, care merită a fi clasate între monumentele publice și asupra cărora trebuie să se ia măsuri de conservare. Acest Tablou, odată format și aprobat de Ministerul Culturii și Instrucțiunii Publice, se va publica în Monitor și se va comunica la toate prefecturile ori comunale în circumscripția cărora se va afla unul sau mai multe din aceste monumente. Acest Tablou se va transcrie într-un registru special, ce se va ține la minister, sub titlul de "Registru de monumente publice" și în care se vor adăugi orice schimbări se vor face după vreme la acel Tablou, precum și notițele de toate lucrările de conservare relative la acele monumente >>.

Articolul 8 prevedea să se adune "treptat documentația (planuri, date istorice și artistice) monumentelor istorice care urmează a fi publicate în albumuri și monografii"⁵¹.

Am citat în întregime textele de mai sus pentru că ele sunt primele măsuri legislative cu privire la inventarierea monumentelor concepute în spiritul epocii - cu tabele și registre de evidență. Trebuie subliniată viziunea științifică a metodei de evidență din care nu lipsesc planurile și datele istorice și artistice.

Publicarea listei (a "Tabloului") în "Monitorul Oficial" urma să consacre și legal statutul de monument. Din păcate legea a rămas literă moartă ea nefiind pusă în aplicare.

*

Un tabel al monumentelor și antichităților din județele Arad și Timiș s-a publicat în anul 1876 de Milecz János: *Arad es Temesmegyek történeti es régészeti emlékek oszealitása*⁵².

*

La doi ani după alipirea Dobrogei, la 23 septembrie 1880, se instituie Comisia pentru cercetarea Antichităților din Dobrogea formată din Mihai Kogălniceanu, Grigore Ștefănescu și Bogdan Petriceicu Hașdeu. Antichitățile fac și obiectul studiului lui V. Dumitrescu, *Note asupra monumentelor, ruinelor și locurilor însemnate din județul Mehedinți*.⁵³

Sub ministeriatul lui V. A. Urechea se instituie în luna septembrie a

⁵¹ Monitorul Oficial al României, nr. 78 din 7 / 19 aprilie 1874.

⁵² În "Dèlmagyarország Történeti Ertesítő", II, 1876, p. 128, 165.

⁵³ În "Revista de Istorie, Arheologie și Filologie", I, 1882.

---

anului 1881 două comisii pentru “vizitarea și studierea din punct de vedere istoric, artistic și administrativ a principalelor monumente ale cultului român”⁵⁴. Rapoartele întocmite au fost strânse în două volume sub titlul: *Monumente naționale. Mănăstiri și biserici ortodoxe. Raporturi de la comisiile întocmite pentru cercetarea lor*. Unul dintre cei care a vizitat monumentele a fost și arheologul Grigore Tocilescu, care în anii imediat următori, va juca un rol hotărâtor în elaborarea Legii monumentelor din anul 1892. Tocilescu își va publica separat constatările sale într-o lucrare apărută sub egida Academiei Române: *Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară*⁵⁵.

*

Semnalăm și apariția în aceiași ani a voluminoasei lucrări datorată lui Bunytai Vincze, *A Várodi Püspöseg története... (Istoria Episcopiei Oradiei...)*. Pentru cele ce interesează aici importante sunt volumul II (1883): *Káptalánok, monostorok a püspöksegg alapításrol 1566-évig (Capitluri, mănăstiri de la întemeierea episcopiei până la anul 1566)* și volumul III (1884): *A várodi püspöseg egyházai a püspöseg alapításától 1566 évig, (Bisericile episcopiei de Oradea de la întemeiere la 1566)*.

*

Important sunt de menționat aici și lucrările publicate de arhitectul K. A. Romstorfer cu privire la monumentele din Bucovina: *Älten Verteidigungskirchen in der Bukovina*⁵⁶ și *Die kirchenbauten in der Bukowina*⁵⁷. Romstorfer a publicat și alte lucrări importante privitoare la lucrările de restaurare executate de el în Bucovina care nu fac parte din tematica acestei lucrări.

*

Și totuși o primă listă, fără a avea un caracter oficial și fără a fi completă va apare în anul 1890: Ștefan Bilciurescu, *Mănăstirile și bisericile din România, cu mici notițe istorice și gravuri*, București, 260 pagini și gravuri. În anul 1892 Ghenadie episcopul Râmnicului editează la București *Vizite canonice însoțite de note istorico-arheologice. Anii 1890-1892*.

1892 este anul Legii monumentelor istorice.

Articolul 3 al legii cerea ca într-un termen de un an să se publice în “Monitorul Oficial” “inventarul general al edificilor și obiectelor vechi din țară care prezintă un deosebit interes istoric sau artistic și pentru a căror conservare urmează să se ia măsuri”. Inventarul va fi publicat în “Monitorul Oficial” și va fi revizuit din cinci în cinci ani prin clasări și declasări.

⁵⁴ Decizia ministerial nr. 12.477. cf. [V. A. Urechia] Acta et agenda, 8 aprilie-15 noiembrie 1881, București 1881, p. 4.

⁵⁵ În “Analele Academiei Române”, București, 1887.

⁵⁶ Apărut în “Jahrbuch der Bukowiner Landesmuseum”, II, 1895.

⁵⁷ Apărut în “Mitteilungen der K. K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, XXII, 1896.

Grigore Tocilescu explica această prevedere în Expunerea de motive astfel: "Declararea unei clădiri sau a unui obiect de monument public nu este suficientă în consecințele sale juridice, dacă nu i s-a dat cuvenita publicitate" prin publicarea Listei monumentelor⁵⁸.

În cadrul dezbaterilor din Senat care s-au desfășurat la 26 martie 1892 s-a iscat o polemică între mitropolitul Moldovei Iosif Naniescu și arheologul Grigore Tocilescu, prilej cu care s-au delimitat definitiv diferențele calitative dintre vechile catagrafii și noile puncte de vedere cu privire la ceea ce trebuia să cuprindă inventarul monumentelor.

În replica sa Mitropolitul Naniescu declara: "Mă cred dator să spun din capul locului că eu unul și cred că și ceilalți confrăți ai mei, Prea Sfinții Părinți, vor protesta împreună contra acestei legi, pe care nicidecum nu o putem primi...". În continuare Mitropolitul Moldovei, Iosif Naniescu, pomenind și de secularizarea averilor mănăstirești, a declarat că legea este periculoasă pentru existența Bisericii pentru că nu ar avea alte tendințe decât de a despuia bisericile de odoare și a le îngrămădi în muzee. Inventarele le socotește inutile de vreme ce ele se fac la fiecare schimbare de mitropolit și stareț. Opiniile conținute în acest discurs n-au nevoie a mai fi comentate.

În răspunsul pe care îl dă Grigore Tocilescu, el demonstrează prin exemple calitatea inventarelor făcute de clerici. Astfel, el citează din inventarul mănăstirii Tismana următoarele: "O tavă de argint pentru colivă cu litere mari pe margine, pe unde este poleită, cu marca Corbul. Cine - întreabă Tocilescu - poate regăsi în această tavă tipsia de argint făcută de Neagoe Basarab la 1511 ?. Exemplele, spunea oratorul, s-ar putea însuti căci nici o mănăstire nu posedă astăzi un adevărat inventar ci numai o simplă și inexactă catagrafiere a tuturor obiectelor mișcătoare, fiind înșirate la un loc cu sfintele vase, veștminte și icoane, cazanele, tingirile muscălești, cu și fără capac, lingurile de cositor și de lemn și pisălogul de pisat de cafea".

"În ceea ce privește picturile vechi - spunea Tocilescu în același discurs din Senat - nu știm dacă măcar una care a ajuns la noi neatinsă, nestrictată de profanările stângace ale zugravilor de meserie. Cele mai multe au fost răzuite sau mânjite cu bidineaua pentru ca în locul lor să se facă altele cu vâpseli mai bune, mai noi și cu aur. Exemplul cel mai învederat îl avem la Curtea de Argeș unde nimic aproape n-a mai rămas din decorația anterioară a zugravului Dobromir de la începutul veacului XVI"⁵⁹.

După adoptarea legii și publicarea ei în Monitorul Oficial, la 24 noiembrie 1892, la 28 ianuarie 1893 a fost publicat și *Regulamentul legii pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice*⁶⁰. Un întreg

⁵⁸ "Dezbaterile Senatului", 1892, aprilie 2, p. 158. Ședința din 26 martie.

⁵⁹ *Idem*, p. 161 și 165.

⁶⁰ "Monitorul Oficial", nr. 239 din 28 ianuarie 1893.

---

capitol, al patrulea, punctual 3 are ca temă: “despre inventarul general la monumentelor”. Aici se hotărăște cum se va face inventarierea tuturor monumentelor publice, prin care se înțelegeau, potrivit articolului 2 din același Regulament, “edificiile, ruinele, monumentele fără uz practic și obiectele, toate până la finele secolului XVIII”.

Inventarierea urma să se facă pe bază de chestionare difuzate în țară și completate de corpul didactic și de cler. Un element nou a fost acela al participării la lucrările de inventariere a “diviziunii ingineresti” de la Ministerul Lucrărilor Publice, a arhitecților orașelor și a agenților silvici. Pentru prima dată se cer și date tehnice pe lângă cele obișnuite, istorice, tradiții și bibliografie.

Un element de noutate a fost acela că prin chestionare se cereau date și asupra edificilor civile, publice și particulare ca și despre cele de interes arheologic.

Potrivit aceluiași Regulament, trierea chestionarelor și clasarea unui monument urma să se facă numai “în urma unui raport motivat al membrului Comisiunii însărcinat cu studierea lui în particular”, adică monografic.

Articolul 1 din Regulament dă următoarea definiție: “Prin monument public se înțelege orice zidărie cu dependențele ei aflătoare la suprafața pământului sau sub pământ cum și orice obiect vechi, care are valoare unui monument istoric sau artistic”.

Urmează, în Regulament, o clasificare dar și o detaliere cuprinzătoare a noțiunii de monument:

<< Monumente pot fi:

1. Edificii în uz.
2. Ruine de interes istoric.
3. Monumente fără uz practic sau îndestul cunoscute.
4. Obiecte mobile, de interes arheologic, istoric sau artistic.

- Edificiile în uz sunt:

- a. Mănăstiri.
- b. Biserici.
- c. Locuințe publice.
- d. Locuințe private.

(Locuințele de la punctul c și d “care, pe lângă un interes istoric, vor avea și aspect artistic de o însemnătate oarecare”).

- Ruinele de interes istoric sunt:

- a) din antichitate (“adică din timpuri anterioare cuceririi romane”)
- b) din epoca romană - ziduri de cetăți sau castre
temple
locuințe
turnuri
picioare de poduri
morminte

-
- c) din epoca medievală și modernă ruine de mănăstiri
    - ruine de biserici
    - ruine de cetăți
    - ruine de palate
    - ruine de turnuri

- Monumente fără uz practic sau îndestul cunoscute sunt: movelele de pământ sau de piatră

- peșteri
- pietroaie cu indici istorice pe ele (semne, inscripții sau figuri de oameni, animale etc.)
- valuri de piatră sau pământ
- cetăți sau lagăre de pământ
- căi [drumuri] vechi așternute cu piatră
- cruci staționare

- Monumente ridicate în amintirea unei întâmplări și care prin a lor vechime numai pot fi socotite ca o proprietate privată.

- Obiectele mobile, de interes arheologic, istoric sau artistic:
  - obiectele ale epocii preistorice și ale artei antice
  - obiecte de podoabă
  - statui mari și mici
  - unelte de metal, piatră și pământ ars
  - pietre gravate
  - monete
  - inscripții de orice fel

Obiecte ale arhitecturii, plasticii, picturii și artelor desenului religioase și profane din evul mediu și modern până la finele secolului al XVIII-lea.

Manuscripte, codice, hrisoave și documente, tipărituri vechi și rare, precum și alte asemenea obiecte de valoare științifică >>.

În anii următori apar mai multe liste ale monumentelor. Astfel, în anul 1894 se publică o *Listă a monumentelor istorice* întocmită de același C. S. Bilciurescu care a publicat în 1890 și lista bisericilor din țară. Această nouă listă a avut un caracter oficios și nu oficial, ea cuprinde 131 de nume, din care lipsesc, însă, principalele monumente din țară cum sunt de pildă mănăstirile Hurezul sau Neamț.

O primă listă oficială a monumentelor a fost publicată în anul 1897, la 1 iunie, sub titlul: *Inventarul monumentelor publice și istorice din România*⁶¹. Sunt cuprinse în acest "Inventar" "534 monumente publice și 63 monumente istorice" inventarul fiind semnat de "membri ai Comisiunii": V. A. Urechia, B. P. Hașdeu și Gr. Tocilescu".

Nicolae Densușianu publică în 1893 un *Cestionariu despre tradițiunile*

---

⁶¹ "Inventarul" este publicat într-o publicație cu un circuit restrâns cu un pronunțat caracter administrativ, motiv pentru care această listă a monumentelor nu a fost cunoscut și este amintită aici pentru prima oară. A se vedea: "Buletinul Oficial al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice", an III, vol. IV, nr. 92 din 1 iunie 1897, p. 878-894.

---

istorice și antichitățile Țerilor locuite de români. Epoca până la anul 600 d. Chr., București, 45 pagini.

*

Și în Transilvania apar în aceiași ani lucrări cu caracter de repertoriu al diferitelor categorii de monumente.

Astfel: O statistică a bisericilor din județul Arad apare în 1892, publicată în *Archeologiai Értesítő* 1892 p. 255-256. În 1896 *Fetzer Janos publică Régi Fatemplomok Szilagy megyében* (Vechi biserici de lemn din județul Sălaj)⁶².

Între anii 1898 - 1899 Eduard Albert Bielz publică: *“Die Burgen und Ruinen in Siebenburgen”*⁶³.

Pentru cunoașterea bisericilor catolice din Banat este valoroasă cartea lui Szentkláray Jenő, *A Csanádházmégyci plebániák története* (Istoria parohiilor din Dioceza Cenadului), Timișoara 1898.

În primul deceniu al secolului XX apar în toată țara o serie de lucrări care se înscriu în tematica evidenței monumentelor:

Amintim *Șematismul Arhidiecezei metropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș, pe anul 1900*, sub redacția lui Augustin Bunea, Blaj, 1900. Sub redacția episcopului D. Radu apare: *Dieceza Lugojului. Șematism istoric*, Lugoj 1903; Möller István, *Epitészeti emlékek Hunyadi János idejéből* (Monumente de arhitectură din timpul lui Ioan de Hundeoara), în culegerea lui Forster Gyula *Magyar Ország Műemlékei* (Monumentele Ungariei) 1905; D. Ruvaraț, *Monastiri u Banat*, în *Srpski Sion*, Belgrad, 1907; Vladimir Mironescu, *Mănăstirile lui Ștefan cel Mare*, Cernăuți 1908; P. V. Năsturel, *Biserici, mănăstiri și schituri din Oltenia* apărută în 1911; Spiru Cegăneanu, *Obiecte bisericesti studiate și descrise de...* în “Muzeul Național de Antichități”, 1911; Virgil Drăghiceanu, *Monumentele Istorice din jud. Dâmbovița*, București, 1912.

*

O mențiune deosebită trebuie făcută pentru *Marele dicționar geografic al României*, apărut între anii 1880-1897, în 5 volume, sub egida Societății Regale Române de Geografie sub coordonarea unui comitet format din G. Lahovary, I. C. Brătianu, Grigore Tocilescu. Valoarea, poate fi înțeleasă din titlul său care reflectă conținutul acestor volume: “Dicționarul geografic, istoric topographic și statistic al tuturor județelor din România”. Prin conținutul său acest dicționar reprezintă un izvor istoric de prim ordin mai ales că înregistrează toate datele privitoare la România sfârșitului de secol XIX. De precizat că acest Dicționar a fost precedat de mai multe monografii al județelor, multe din ele redactate cu aceiași rigurozitate de către autorii lor.

⁶² În “*Archeologiai Értesítő*”, XVI, 1896.

⁶³ În “*Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpathenvereins*”, an 18, 1898, p. 57-92 și an 19, 1899, p. 5; “*Revista pentru istorie arheologie și filologie*”, XII, 1911, p 330.

În aceeași ordine de idei amintim și voluminoasa *Istorie a Bucurescilor*, scrisă de Ionescu-Gion și apărută în anul 1899 care, dincolo de minunatul ei stil literar-artistic, conține și ea date de prim ordin privitoare la bisericile din vechiul București.

*

Un nou catalog - o listă aproape completă - al bisericile fortificate din Transilvania, cu multe date istorice, apare la Sibiu în anul 1910 sub semnătura lui Emil Sigerus, *Siebenbürgisch-sächsische Burgen und Kirchenkastelle*.

Consistoriul Bisericii Ortodoxe din Oradea-Mare a dat în anul 1904 o circulară către parohii ca să se alcătuiască așa numitele "Cronici bisericești" care urmau să servească unei istorii a Diecezei Aradului. S-au dat și câteva îndrumări preoților ce să cuprindă aceste "cronici". Între altele: "materialul din care este edificată biserica, este zugrăvită sau ba, și ce reprezintă, în care an s-a edificat... În ce stare se găsește biserica, bună mediocră sau slabă, ctitorii, dacă a existat și o altă biserică mai veche și ce date sunt despre sat. Tradiții, cărți inscripții *in extenso* de pe antimis, prestol, pereți, clopote cruci și din cărți (însemnări). Colecții de protocoale, documente. Istoricul școlii. Date despre știința de carte a credincioșilor."

Concluzia, după zece ani: "Cronicele s-au scris și s-au trimis Venerabilului Consistoriu. Ele însă, în general formează o muncă de mântuială, lipsite de valoare istorică. Se bazează mai mult pe ipoteze, tradiții locale și nu pe documente. S-au publicat documente în revista *Biserica și Școala*⁶⁴. Aprecierile făcute de criticul din 1913 trebuiesc primite cu discernământ. Numai faptul că unele datele comunicate se referă la tradiții locale, poate pierdute azi, după un secol, ne face să fim reticenți cu privire la severitatea acestei critici.

*

Lista din anul 1897 sus amintită este republicată în anul 1904⁶⁵. În introducerea la "Listă" se fac precizări importante.

Astfel, într-o ședință a Comisiunii din 22 martie 1895, s-a hotărât ca monumentele să se împartă în "istorice", care vor fi întreținute de stat și monumente publice care vor fi în grija comunelor⁶⁶. S-ar părea că criteriul a fost judicios gândit, mai ales că monumentele de certă valoare sunt cuprinse între cele 63 de monumente istorice. Dar examinând tabelul se constată că nu există nici un criteriu unitar de clasificare a monumentelor în cele două categorii. De exemplu, în județul Argeș, sunt 20 de monumente publice și 2 istorice.

Monumentele cele mai importante din Curtea de Argeș sunt trecute

⁶⁴ Cf. "Revista Teologică", Arad, VII, 1913, nr. 8, p. 242-245

⁶⁵ Administrația Casei Bisericii. *Biserica ortodoxă și cultele străine din Regatul Român*, publicat de P. Gârboviceanu, București, 1904, p. CXVIII-CXXXII.

⁶⁶ *Ibidem*, p. CXVII.

---

la cele publice întreținute de comune, iar cele două monumente istorice întreținute de stat sunt mănăstirile Tutana și Cotmeana.

La fel și în județul Muscel; monument istoric este considerată numai biserica Sf. Gheorghe din Câmpulung, restul monumentelor sunt “publice”. În schimb, în județul Neamț nu sunt monumente publice, cele opt cuprinse în Listă, declarate istorice, sunt principalele monumente ale județului.

Un merit al acestei prime liste oficiale este faptul că ea cuprinde multe monumente civile, cetăți și așezări romane; ceea ce infirmă afirmația lui Petre Gârboviceanu din *Introducere* - și care reflectă poziția oficială în acea epocă: “aproape singurele noastre monumente istorice și publice sunt biserici și mănăstiri”. Este de reținut și remarca lui Al. Lepădatu făcută în 1907 că “Inventarul pornit de Tocilescu este completat pe baza sesizărilor din public⁶⁷”.

Într-un alt colț al țării, în Eparhia Dunării de Jos, episcopul Pimen Georgescu introduce în anul 1902 “foile de inspecțiuni” ale protopopilor care cuprind un chestionar referitor la: “starea bisericilor, aspectul lor la exterior și interior, odoarele și obiectele bisericesti, arhiva și biblioteca, cimitirul și cărțile bisericesti, școala și diferitele așezăminte locale, starea morală și materială a parohienilor, căsnicia preotului și altele. Desigur, nu este un chestionar istoric dar, prin datele cerute, el poate furniza știri despre situația bisericilor la începutul sec. XX.

Pentru ceea ce interesează aici, după chestionarul publicat, întrebările erau următoarele:

A. Starea exterioară a bisericii

- a) Împrejmuirea curții bisericii
- b) Curtea (dacă este plantată)
- c) Zidăria
- d) Acoperișul (de fier, de șindrilă) bun sau rău

B. Starea internă a bisericii

- a) Aspectul general
- b) Mobilierul
- c) Catapeteasma
- d) Pictura
- e) Pardoseala
- f) Sfânta Masă
- g) Antimisul
- h) Sfânta împărtășanie de peste an
- i) Sfintele vase
- j) Veșmintele
- k) Cărțile de ritual (dacă sunt complete și cu litere străbune)
- l) Biblioteca parohială

---

⁶⁷ “Raportul general cu privire la lucrările C.M.I la 1907”, publicat în primul număr al BC.M.I., 1908.

---

m) Arhiva

Restul întrebărilor au caracter administrativ-bisericesc, sau caracter social, după cum urmează:

Școala: Se cer date privitoare la situația școlară din comună, numărul copiilor de vârstă școlară, câți sunt înscriși, câți urmează cursurile regulat, motivele pentru care unii nu urmează la școală, dacă învățătorul merge cu școlarii la biserică.

Comuna: Se cer date privitoare la ocupația de bază a locuitorilor și dacă practică ocupații agricole anexe (grădinărit, sericicultură etc.) Între altele se întreabă dacă “se cultivă cartoful și dacă s-a introdus ca aliment în hrana populației” și “dacă se păstrează portul făcut din stofă și pânzeturi de casă”? Mai sunt întrebări privitoare la “Starea morală și materială a poporului”, dacă sunt “instituții culturale sau filantropice”. casa preotului și cimitirul cu capela⁶⁸.

În anul 1904 Consistoriul bisericii ortodoxe din Oradea-Mare a dat o circulară către parohii << să alcătuiască așa numitele “Cronici bisericești” care urmau să folosească unei istorii a diecezei Aradului >>. S-au dat și câteva îndrumări preoților ce anume să cuprindă aceste cronici, între altele: “materialul din care s-au edificat bisericile”, “în ce stare se găsește biserica, bună, mediocră ori slabă”, ctitorii, dacă a existat o altă biserică mai veche. Ce date sunt despre sat, tradiții, cărți, inscripții de pe antimis, prestol, pereți, clopote, cruci și însemnări din cărți. Mai interesa dacă se păstrează colecții de protocoale, documente, istoricul școlii. În “Revista Teologică” (Arad), VII, 1913 nr. 8, p. 242-245 se constată după 10 de ani: “Cronicele s-au scris și s-au tirmis Venerabilului Consistoriu. Ele însă în general formează o muncă de mântuială, lipsită de valoare istorică. Se bazează mai mult pe ipoteze, tradiții locale și nu pe documente”. Această părere din 1913 trebuie însă contrazisă pentru că, în perspectiva istorică, știrile și observațiile locale făcute în 1904 pot fi deosebit de interesante.

*

În Transilvania apar acum, către sfârșitul veacului XIX, o serie de lucrări valoroase care tratează pe larg monumentele istorice. Ele sun datorate unor autori merituoși cum au fost Kövari, Orbán, Moldovan etc. Revistele românești, germane și maghiare, organe ale diverselor asociații culturale, publică date prețioase privind multe monumente făcându-le larg cunoscute în rândul intelectualității creând o opinie favorabilă pentru ocrotirea și conservarea lor.

În anii 1905-1906 apare în publicația deja citată, “Magyarország Műemlekey” *Repertoriul bibliografic al monumentelor din Ungaria* precum și un valoros Catalog al colecției de planuri și fotografii al Comisiei

---

⁶⁸ Anghel Constantinescu, *Monografia Sfintei episcopii a Dunării de Jos*, București, 1906, p. 189-196.

Monumentelor din Ungaria. sub redacția lui Forster Gyula. Tipărit în excelente condiții grafice, cu o bibliografie la zi (în 1905). Lucrarea este concepută de pe poziții înaintate fapt ilustrat de *Introducerea* semnată de Forster Gyula în care se tratează pe larg despre lucrările de inventariere și conservarea a monumentelor subliniind importanța acestei preocupări. Autorul își întemeiază argumentația, citând pe larg din broșura editată în timpul Revoluției Franceze de Convenție în anul 1794, mai ales pasajul în care se scrie că bunurile artistice trebuie să servească poporului. Redactată în anul 1905 lucrarea are un ușor iz antihabsburgic. "Repertoriul" cuprinde și referințe la principalele monumente românești din Transilvania, dar marea majoritate a monumentelor românești din Transilvania rămân necunoscute autorului. Cunoașterea lor în ciuda numeroaselor Șematisme tipărite studierea lor a rămas o problemă deschisă.

Tot în anul 1905 apare și *Schematismus der Bukovinaer gr. ort. Diozeze für das Jahr 1905*. Lucrare este interesantă pentru că relatează despre lucrările executate la bisericile bucovinene din secolul XVIII și XIX.

Din lucrarea sus citată a doamnei G. L. Ittu aflăm că în statutul "Societății pentru revigorarea artistică Sebastian Hann", întemeiată în 1904 de pictorul brașovean Artur Culin, se propunea în programul de activitate, redactat în 1905, difuzarea curentului și concepțiilor Jugendstil-ului. Pentru aceasta era prevăzută și "inventarierea patrimoniului cultural-artistice al sașilor din Transilvania", pentru început monumentele de arhitectură, și "inventarierea motivelor decorative de pe cusăturile și țesăturile țărănești". Subliniem accentul pus pe arta decorativă componentă de seamă în decorația stilului Seccesion, ceea ce a avut ca efect în următorii ani organizarea de expoziții și publicarea de albume cu cusături țărănești săsești, ungurești, dar și românești.

Semnalăm și lucrarea istoricului bănățean Szentkláray Jenő apărută la Budepesta în anul 1908 *A szerb momostoregyházak történelmi emlékei Delmagyarországban (Mărturiile istorice ale mănăstirilor sârbești din Banat)*. Carte interesează și istoricii români, pentru cunoscutele interferențe și apoi litigiile între cele două episcopii ortodoxe - română și sârbă - din Banat.

*

În 1908 apare la Râmnicu Vâlcea *Monografia ecleziastică a județului Vâlcea*, redactată în tradiția vechilor catagrafii, dar a cărei valoare documentară nu poate fi trecută cu vederea.

*Anuarul Casei Bisericii 1909*⁶⁹ cuprinde numeroase date despre aproape toate bisericile tuturor cultelor din România vechiului Regat.

Anuarul Casei Bisericii pe anul 1909 întocmit de către scriitorul și poetul N. Rădulescu - Niger, în acea vreme șeful Serviciului personal al Casei Bisericii, și-a propus ca scop principal prezentarea biografică a întregului

⁶⁹ Titlul exact este "Administrațiunea Cassei Bisericii. Anuar 1909", 482 pagini.

---

personal bisericesc din țară. Materialul este sistematizat pe organizarea bisericească, eparhii, județe, parohii. În notă, la fiecare comună, autorul a adăugat câte o foarte scurtă însemnare despre biserică. Ea se referă la anul construcției, materialul din care este clădită, starea tehnică - reparații, în ruină - și averea bisericii. Aceste date complementare ale *Anuarului* deși, incomplete și unele nesigure, au servit ca instrument de lucru în activitatea CMI până târziu, în anii de după cel de-al Doilea Război Mondial.

Radu Crețeanu, un perseverent cercetător al bisericilor din Oltenia și Muntenia, a făcut o analiză statistică a bisericilor din Muntenia cuprinse în acest *Anuar*⁷⁰. Astfel:

- în județele de câmpie erau înregistrate în 1909

77 biserici de lemn și 534 biserici de zid

iar pe județe:

Ilfov	20	247
-------	----	-----

Vlașca	34	137
--------	----	-----

Teleorman	23	150
-----------	----	-----

- în județele de munte erau 129 de lemn și 703 de zid

Argeș	62	260
-------	----	-----

Dâmbovița	21	210
-----------	----	-----

Prahova	46	233
---------	----	-----

Zona cea mai bogată în biserici de lemn, nota Crețeanu, erau văile Neajlovului, Glavacioc și Căniței (?).

După cum se poate observa lipsesc județele Buzău, Râmnicul Sărat, Brăila și Ialomița.

*

Neobositul animator al vieții culturale din vestul țării care a fost preotul Gh. Ciuhandu lansează în 1909 un nou apel către preoți de a păstra și cerceta "lucrurile vechi din biserici"⁷¹.

În 1913 apare lucrarea lui Virgil Drăghiceanu, *Palatele noastre domnești*, lucrare de început a unei teme care va fi reluată pe larg în deceniile următoare.

În 1915 Nicolae Iorga publică cunoscutul său eseu intitulat *Ce este un monument istoric*. Pentru cele ce interesează studiul de față sunt de reținut considerațiile pe care Iorga le face cu privire la conservarea inventarului de valoare istorică în fiecare biserică în parte: „Ele fac parte din viața monumentului și a le transfera de acolo înseamnă sfârșirea unității

---

⁷⁰ Radu Crețeanu, *Bisericile de lemn din Regiunea București*, în „Glasul Bisericii”, XXII, 1963, p. 53.

⁷¹ Gh. Ciuhandu *Comorile trecutului nostru*, în „Revista Teologică Arad”, an. III, 1909, nr. 2 p. 101-104

---

organice a monumentului”⁷².

Nevoia unei evidențe bine documentate a monumentelor s-a dovedit a fi necesară în cazul unei situații de forță majoră cum a fost ocupația germană din timpul războiului 1916-1918. Iată ce se poate citi într-o dare de seamă în care a fost abordată și această temă: “Lipsa inventarului monumentelor s-a resimțit dureros în timpul ocupației dușmane, când s-a cerut de administrația militară inventarul clopotelor istorice sau al obiectelor bisericesti fabricate din material rechiziționabil⁷³. Comisiunea nu numai că nu avea un asemenea inventar pentru asemenea obiecte, dar nu cunoștea nici numărul monumentelor istorice”. „Aceeși penibilă situație a revenit și cu prilejul dezvelirii bisericilor de tabla de aramă, căci nici o autoritate nu cunoștea natura materialului din care erau făcute învelitorile bisericilor”. Totuși, “în temeiul listelor întocmite de conservatorul colecțiilor și a stăruințelor Comisiei au putut fi salvate 150 de clopote din țară”⁷⁴.

Imediat după încheierea primului război mondial, apare la 29 iulie 1919 *Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice*⁷⁵. Între altele în Lege se reiterează ideea că scopul “Comisiunii” era “să inventarieze monumentele cum și odoarele vechi de la mănăstirile și bisericile de la țară” (art. 2 al. C). În articolul 6 se spune: “până la publicarea inventarului monumentelor toate bisericile și mănăstirile zidite până la anul 1834 se clasează provizoriu monumente istorice cu toate odoarele lor”.

*

Războiul încheiat în 1918 deschide o nouă problemă care pentru următoarele trei decenii va deveni o componentă a tematicii „monumentelor istorice”, respectiv, ceea ce se vor denumi “monumente memoriale”.

Tratatul de Pace de la Versailles în articolele 225 și 226, impunea tuturor țărilor foste combatante obligația întreținerii mormintelor ostașilor îngropați pe teritoriile țărilor respective. Urmare acestor hotărâri, dar mai ales a sentimentului de pioșenie și a străvechiului cult al morților, pentru cultul eroilor căzuți pentru patrie s-au luat o serie de măsuri legislative prin care sentimentele sus enumerate s-au concretizat în realizări materiale.

În 1919 sunt publicate în „Monitorul Oficial” (nr. 99/1919, p. 5481) *“Instrucțiuni pentru organizarea cimitirelor militare”*, ca în același an,

⁷² Nicolae Iorga, *Ce este un monument istoric*, Vălenii de Munte, 1915.

⁷³ Un fapt mai puțin cunoscut este înființarea în 1917 de către autoritățile germane de ocupație a unei “Comisii pentru protecția obiectelor de artă și a monumentelor” în fruntea căreia a fost numit dr. Heinz Braune care, în viața civilă era directorul Muzeului de Artă al Sileziei din Breslau. Comisa a luat sub protecția ei 11 muzee și 3 palate regale. Sub egida ei s-au executat săpături arheologice în Oltenia și Dobrogea. Cf. pe Internet, Günter Klein, *Ocupația germană în România din 1916-1918 în lumina memorialisticii germane*.

⁷⁴ “Casa Bisericii, 1902-1919”, p. 344. A se vedea în Arhiva I.N.P., fondul C.M.I., “Lista bisericilor de la care s-au luat clopotele”.

⁷⁵ „Monitorul Oficial”, 1919, nr. 82. Legea a apărut și în broșură. Această lege a abrogat Legea cu același titlu din 25 aprilie 1913 publicată în „Monitorul Oficial”, nr. 21 din 28 aprilie 1913.

---

prin Decretul-lege nr. 4106/1919 să se înființeze Societatea “Mormintele Eroilor” (Monitorul Oficial nr. 123/1919). În fine, la 29 aprilie 1920 apare în „Monitorul Oficial,” Decretul-lege nr. 1693/1920 privind exproprierea terenurilor pentru cimitirele eroilor.

În anii următori încheierii războiului în întreaga țară s-a desfășurat o campanie de ridicare de monumente comemorative, practic neexistând sat sau comună care să nu-și fi cinstit pe cei căzuți “pentru Patrie”. Acest fapt a determinat apariția “Legii asupra regimului monumentelor de război” publicată în „Monitorul Oficial” nr. 119/1927 și care a fost înlocuită în 1940 (Monitorul Oficial nr. 176 din 1 august 1940) cu Decretul-lege nr. 2532 privitor la “regimul monumentelor și operelor comemorative de război” lege, care a rămas în vigoare până în 1966.

Războiul început în 22 iunie 1941 a determinat o nouă creștere numerică a monumentelor comemorative. Faptul care a făcut necesară elaborarea unor “Norme de aplicat la construcția monumentelor de război”, publicate la 2 iulie 1942 în „Monitorul Oficial” nr. 55 din 7 iulie 1942, dispoziție redactată la Comisia Superioară pentru Monumente Publice.

Prin Decretul 48/1948 al Prezidiului Marii Adunări Naționale s-a desființat “Așezământul Național pentru Cultul Eroilor”. De reținut că toate aceste monumente comemorative au fost considerate în anii care urmat ca fiind monumente istorice și incluse în evidențe și tabelele locale de monumente.

În baza legii din 1919, în luna mai a anului 1921 se trimite de către Comisiunea Monumentelor - ce continua să facă parte din structura Casei Bisericii - o circulară care are mai degrabă caracterul unui apel către clerici prin care sunt rugați să completeze chestionarul ce este anexat.

Circulara iscălită de D. Onciu, președintele Comisiei și V. Drăghiceanu, secretar, lămurește în ce constă valoarea istorică a unei biserici (“poate să oglindească o epocă din istoria trecutului ... și să alcătuiască o comoară de amintiri istorice sau datine artistice”), enumerându-se categoriile de obiecte ce pot interesa știința (arhitectura, sculptura, pictura, mobilierul, fernerie și argintărie, îmbrăcăminte, cărțile și manuscrisele). Se mai face apel să se respecte legea pentru că “din nefericire un gând de înnoire rău înțeles, o manie de modernizare s-a abătut de câțiva ani” asupra monumentelor.

Chestionarul cuprinde 19 întrebări, fără a mai socoti localizarea (adresa):

1. Felul monumentului (mănăstire schit, biserică parohială, biserică filială).
2. E de zid sau de lemn. E dreptunghiulară sau cu sânnuri.
3. Care e anul de fondare și numele ctitorilor.
4. Ce inscripții de fondare, săpate în piatră și lemn sau zugrăvite sunt.

-
5. Ce clădiri sau ziduri sunt pe lângă biserică și ce vechime au.
  6. Are biserica pridvor cu stâlpi înflorați și chenare împodobite la uși și ferestre.
  7. Are pietre de morminte vechi. Ce inscripții au (pe cât se pot citi).
  8. Zugrăvelile sunt vechi sau noi. Pe dinafara bisericii sunt zugrăveli.
  9. Tâmpla e de zid sau de lemn. Ce vechime are. E frumos împodobită.
  10. Câte strane vechi și sfeșnice de lemn sunt.
  11. Inventarul icoanelor vechi de la tâmplă și din biserică chiar a celor scoase din uz, cu arătarea inscripțiilor ce au și numele sfinților ce reprezintă.
  12. Inventarul candelelor, cădelnițelor, ripidelor, discurilor, chivoturilor, crucilor de lemn ferecate, paftalelor, potirelor și a întregii argintării vechi (indicându-se inscripțiile pe cât se pot citi).
  13. Inventarul veșmintelor vechi, chiar scoase din uz.
  14. Ce pomelnice vechi, manuscripte sau documente sunt (inventarul lor).
  15. Inventarul cărților vechi de slujbă, cu arătarea titlurilor lor.
  16. Ce clopote vechi sunt și ce inscripții au.
  17. Când s-a făcut ultima reparație mare a bisericii, s-a păstrat ce era vechi.
  18. Ce legende istorice se povestesc despre acest sfânt lăcaș.
  19. Ce lucruri istorice sunt prin prejur: palate domnești, case boierești, cule, case vechi țărănești, câmpuri de luptă, cruci de piatră mari cu inscripții pe cât se poate descifra.

După cum se poate observa Chestionarul are un pronunțat caracter istoric, detaliile tehnice cerute se referă numai la structura pereților - zidărie sau lemn - și la forma planului (dacă are abside laterale și pridvor).

Chestionarele completate au servit ca bază tuturor documentațiilor Comisiei Monumentelor până la desființarea ei în 1948, ele fiind actul de pornire a mării majorități a dosarelor de monument din arhiva C.M.I.. Chestionarele reflectă preocuparea exclusivă a Comisiei numai spre monumentele bisericesti, chiar dacă sunt întrebări privitoare la vecinătățile - clădiri vechi - din preajma bisericii respective. Ele se adresează preoților din mediul rural de unde și stilul, am spune mai popular, în care au fost

---

redactate întrebările.

Deși s-a primit un mare număr de asemenea chestionare completate nu a existat la C.M.I preocuparea de a se face o nouă listă a monumentelor istorice, pe baza acestor chestionare. Totuși a existat o preocupare de a se cunoaște monumentele din provinciile nou alipite la Vechiul Regat. Faptul este reflectat în corespondența care se poartă cu comisiile regionale din Basarabia și Transilvania în aceiași ani când a fost difuzat chestionarul pe care l-am prezentat mai sus.

În Basarabia, Comisia regională a monumentelor se constituie în anul 1920 sub președinția lui Paul Gore⁷⁶. La 5 mai acesta primește la Chișinău însărcinarea din partea C.M.I. de a se ocupa de “inventarierea, studierea și supravegherea monumentelor istorice, conform legii”. Se indică “a se clasa numai acele biserici și mănăstiri fondate până la anul 1812, iar după acea dată numai monumentele care reprezintă un deosebit interes istoric sau artistic”. Comisia basarabeană se conformează.

La 1 decembrie 1920 înaintează „un tabel provizoriu al bisericilor și mănăstirilor basarabene care urmează a fi socotite monument istoric”. Lista a fost întocmită de arhimandritul Visarion Puiu, ea va fi completată, se spune în adresa însoțitoare, cu o alta care va cuprinde cetățile, ruinele, movilele și felurite urme cu însemnătate istorică în această latură a țării”⁷⁷.

În Transilvania “Comisiunea Monumentelor Istorice, secțiunea din Transilvania și ținuturile mărginașe” a hotărât să se folosească de Inventarul întocmit înainte de Unire de către Comisia Monumentelor Ungare, pentru că o viitoare inventariere “reclamă muncă și timp îndelungat”⁷⁸.

Sub egida aceleiași Comisii Ardelene se publică o lucrare “întocmită “la iuțea” cum spune chiar autorul ei, Michael Csaki, *Inventarul monumentelor și obiectelor istorice și artistice săsești din Transilvania* cu o introducere asupra activității sașilor din Transilvania în domeniul artelor plastice, Cluj, 1923, 44 pagini, care cuprinde 247 de obiective de interes arhitectonic și artistic.

În diferite părți ale țării continuă să se facă din inițiative locale lucrări de inventariere fie a monumentelor fie a pieselor de interes istoric. Astfel preotul Gh. Ciuhandu, reputat istoric al zonei de vest a țării, a făcut în anul 1923 o evidență, pe baza unui chestionar a cărților și al obiectelor vechi de prin biserici cu inscripțiile lor din episcopia Aradului. După părerea celor care le-au cercetat “rapoartele preoților sunt însă în mare parte vagi,

---

⁷⁶ Prin *Înalt Decret Regal* nr. 797 din 11 februarie 1922, profesorul Ștefan Ciobanu din Chișinău este numit membru al Comisiei Monumentelor Istorice, Secțiunea Basarabia.

⁷⁷ Arhiva I.N.P., fond D.M.I., dosar Secția regională Basarabia. A se vedea și Elena Ploșniță, *Despre un centru de cultură și știință al Basarabiei interbelice*, în BCMI, X, 1999, nr. 1-4 p. 131.

⁷⁸ C.M.I. Transilvania, S. Mihali, *Raport cu privire la lucrările din al patrulea an de funcționare (1925)*, Cluj, 1928, p. 4.

incomplete și neprecise”.⁷⁹

Cunoaștem un comentariu făcut la aceste inițiative de inventariere făcute la începutul anilor '20: “Ministerul Cultelor în anul 1920, pe când era titularul acstui minister domnul Ocatvian Goga, proiectase compunerea unui șematism bisericesc general și trimisese și câte un chestionar vast fiecărei parohii; cu plecarea dlui Goga de la minister ideea a fost abandonată și răspunsurile, desigur foarte interesante la aceste chestionare, zac neutilizate prin arhivele ministerului”⁸⁰. Să fie oare o aluzie la *Chestionarul* inițiat în 1920 de Comisia Monumentelor Istorice?

În acești ani își desfășoară activitatea de cercetare a bisericilor de lemn din județele Arad și Bihor Coriolan Petreanu, însoțit pe teren de istoricul Gh. Ciuhandu, care studia în paralel cărțile vechi din aceste biserici. Cărțile lui Coriolan Petreanu: *Bisericile de lemn din județul Arad*, Sibiu, 1927 și *Monumentele istorice din județul Bihor*, vol. I, *Bisericile de lemn*, Sibiu, 1931, au valoarea unui repertoriu al acestor monumente, exemplul lui fiind urmat în următoarele decenii de mai mulți cercetători.

Din aceeași parte a țării semnalăm și “Tabelul de sinagogile din județul Timiș-Torontal întocmit în 1922” și “Tablouri de monumente istorice existente ...” în județul Timiș – Torontal⁸¹.

Tot în anul 1925, apare și cartea lui Petru Pavlov, Ploiești, 1925 (cu o altă ediție în 1930).

*

O inventariere a bunurilor de valoare istorică și artistică aflate în bisericile reformate s-a început în Transilvania în anul 1928. Lucrarea a executat-o Ladislau Debreczeni, care a parcurs multe localități și a făcut multe descoperiri interesante. Au fost inventariate obiectele de valoare (vase de cult, potire și tipsii), s-au făcut multe desene și fotografii. Din acest uriaș material adunat s-a publicat în 1928 doar un album de gravuri privind 50 de biserici reformate. Debreczeni L., *Erdely templomok es tornyok*, Cluj, 1929 (Biserici și turnuri reformate din Transilvania).

În anul 1930 se constituie o Comisie a Monumentelor Istorice din Transilvania sub patronajul Episcopiei Reformate⁸² care hotărăște ca toate construcțiile anterioare anului 1850 sunt monumente istorice⁸³.

⁷⁹ Răspunsurile la aceste chestionare se află depuse la arhiva eparhială din Arad Dosar 426 – III- 1923. Cf. Pr. Gh. Lițiu, *Contribuții la studiul circulației vechilor cărți bisericești*, în “Mitropolia Banatului”, XVIII, 1968, nr. 7-9, p. 462.

⁸⁰ E. Stoica, *Pentru un Șematism al Bisericii ardelenne* în „Revista Teologică”, Arad, an XX, 1930, p. 98.

⁸¹ Arhivele Statului Timișoara, fond Prefectura județului Timiș dos 86/1922, 84/1923.și dos. 39/1925.

⁸² Această Comisie își încetează activitatea în anul 1943, monumentele trecând sub jurisdicția autorităților statului maghiar. În locul ei se înființează Comisia de Artă Bisericească Reformată.

⁸³ Darko Akos, *Az Erdely reformatus egyház muemlékei* (Monumentele istorice ale Bisericile reformate din Transilvania), Cluj, 1937, p. 24 și Illyés Endre, *Egyházművész*

*

În 1928 Ioachim Miloia, directorul Muzeului Banatului, o cunoscută personalitate culturală a epocii interbelice redactează un chestionar istorico-arheologic, pe care împreună cu un Apel îl trimite, prin preoți, învățători și notari, tuturor comunelor și satelor din Banat spre a răspunde asupra tuturor datelor istorice și arheologice solicitate. S-au primit 600 de răspunsuri⁸⁴. Aceste chestionare sunt probabil depozitate la Muzeul Banatului din Timișoara.

În anul 1929 apar la Cluj în „Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice din Transilvania” studiile: Silviu Dragomir, *Vechile biserici din Zărand și ctitorii lor din secolele XIV și XV* și Virgil Vătășanu, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara* iar Nicolae Iorga publică *Les chateau occidentaux en Roumanie* în BCMI, XXII, 1929.

Pentru Moldova foarte valoroasă a fost apariția în 1930 a Anuarului Arhiepiscopiei Iașilor unde găsim o listă a bisericilor subordonate numitei arhiepiscopii.

Tot în 1930 își începe activitatea de inventariere a bisericilor de lemn din Ardeal Atansie Popa, publicând în Anuarul CMI pentru Transilvania prezentarea *Biserici de lemn din Ardeal*.

Între cele două războaie mondiale Comisia Monumentelor desfășoară o rodnică activitate de restaurare, iar în Buletinul ei se publică multe și valoroase studii și articole din care amintim lucrările lui Gheorghe Balș privitoare la monumentele din Moldova: *Bisericile lui Stefan cel Mare* (BCMI, 1925) *Bisericile moldovenesti din secolul XVI* (BCMI, 1928), *Bisericile moldovenesti din secolele XVII-XVIII* (BCMI, 1933) și cunoscuta lucrare a lui N. Ghica-Budești privitoare la monumentele din Muntenia: *Evoluția arhitecturii în Muntenia* (BCMI, 1927-1936). Ele oferă un bogat material pentru lucrările unui bun repertoriu al monumentelor.

În 1929 în documentata culegere monografică *Das Burzenland*, autorul Ed. Mores publică în volumul IV al culegerii prezentarea *Die Kirchen und ihre Kunstschatze*.

Walter Horwath publică inventarul bisericilor fortificate, *Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen* Sibiu 1931 – 1940 - 4 volume.

În revista „Viața Basarabiei”, din 1933, nr. 3, p. 129 Petre Constantinescu-Iași publică un studiu despre *Biserici de lemn*, atrăgând atenția asupra acestor valori artistice de dincolo de Prut.

*

Prin decizia nr. 45412 din 14 noiembrie 1929 a Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor se instituie pe lângă minister „Comisia

konvinti egyházművészeti bizottság (Arta bisericească. Comisia de artă bisericească), în „Egyháztörténet” (revista „Istoria Bisericii”), Budapest, II, 1944, nr. 1-2, p. 11.

⁸⁴ „Analele Banatului”, I, 1928, p. 125; 134. Textul chestionarului și al apelului la p. 141-146. În 1933 Ioachim Miloia va publica articolul *Bisericile de lemn din Banat* în ziarul „Vestul”, p. 719.

---

superioară a monumentelor publice” „care va servi ca organ consultativ, de îndrumare și control pentru toate chestiunile de estetică privitoare la monumentele publice ce urmează a se ridica în întreaga țară”. Atribuțiile acestei Comisii au fost fixate prin decizia aceluiași minister nr. 30544 din 27 februarie 1930.⁸⁵ Acest act normativ a fost necesar pentru a disjunge atribuțiile Comisiei Monumentelor Istorice de campania ce se desfășura în întreaga țară de ridicare de monumente comemorative și care în fapt nu aveau legătura cu preocupările Comisiei.

Această instituție a „monumentelor publice” primește o nouă consacrare prin Înaltul Decret Regal din 12 decembrie 1938. Potrivit articolului 2 „Sunt monumente publice statuile, busturile, crucile, troițele, picturile comemorative, monumentele de eroi, fântânile, colonadele, plăcile comemorative etc.”⁸⁶

Fapt este că până târziu în anii '50 autoritățile locale nu făceau distincția dintre cele două categorii de monumente, istorice și publice, multe din cele publice fiind apoi clasificate ca monumente istorice sau artistice între monumentele de cultură, așa cum era prevăzut în H.C.M. 666 din 1955.

*

O bogată documentație grafică adună catedra de istorie a arhitecturii de la Facultatea de Arhitectură, dar a cărei consultare trebuie făcută cu atenție pentru că nu întotdeauna studenții participanți la “releveu” au lucrat cu conștiinciozitate.

La Sibiu între anii 1932-1939 se adună prin Muzeul Bruckenthal un bogat material informativ privitor la monumentele săsești din centrul Transilvaniei. Sunt descrise monumentele istorice, sunt semnalate cele mai importante obiecte de interes istoric și artistic dar și alte date cu privire la comunele respective⁸⁷.

Semnalăm și faptul că la 21 martie 1932 senatorul Ion Rusu-Abrudeanu face o interpelare în Parlament prin care cere “măsuri urgente ca obiectele de cult și odoarele bisericilor din Basarabia să fie inventariate și puse la adăpost sigur, deoarece știu pozitiv că aceste obiecte de valoare se înstrăinează și se vând în comerț”. Abia în 18 ianuarie 1933 C.M.I. Basarabia trimite o circulară episcopilor să oprească jaful și să verifice inventarele.

*

În anii crizei economice, Comisia monumentelor istorice este lipsită de fonduri iar activitatea de “lucrări propriu zise de arhitectură și de reparații” era foarte săracă. Ținând seama de aceste condiții

---

⁸⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 52 din 5 martie 1930.

⁸⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 239 din 16 decembrie 1938 și broșură. Republicat cu modificări în „Monitorul Oficial”, nr. 155 din 7 iulie 1942 și broșură.

⁸⁷ Arhivele Statului Sibiu, fond *Bruckenthal*, dulap K K. 31-m, nr. 57-89.

---

arhitectul șef al Comisiei, Nicolae Ghica - Budești, propune printr-un memoriu la 9 mai 1932 adresat Comisiei al cărei președinte era Nicolae Iorga: "completarea activității serviciului tehnic", începerea lucrărilor de întocmire a Inventarului Monumentelor Istorice care este de mult prevăzut în programul Comisiunii dar nu s-a putut rezolva până acum". Interesant este cum justifică, la acea vreme, N. Ghica-Budești, care avea renumele unui șef foarte exigent, începerea lucrărilor: „Fiind că campania acestui an va fi foarte săracă cu lucrări propriu zise de arhitectură și de reparații și fiind că din această cauză se constată la arhitecții serviciului o tendință spre *far niente* păgubitoare atât Comisiunii cât și lor înșile, cu onoare propun ca să complectăm activitatea serviciului începând lucrările pentru întocmirea Inventariului Monumentelor Istorice care stă de mult în programul Comisiunii Monumentelor Istorice, dar care nu s-a putut realiza până acum”.

Ghica-Budești propune o inventariere pe județe, ținându-se seama de organizarea serviciului. Ca izvoare de lucru se indică spre consultare Anuarul Casei Bisericii din 1909 și Dicționarul geografic, Anuarele mitropoliilor și episcopiiilor, chestionarele din 1921 și „informații culese și din alte publicații” ce s-ar mai găsi în biblioteca, în arhivă și în corespondența oficială a Comisiunii, unde sunt date istorice, planuri și fotografii.

La 22 iunie 1932, după ce referatul lui Ghica-Budești a fost înșușit de C.M.I., se emite un ordin circular pentru începerea lucrărilor semnat de Nicolae Iorga și arhitectul șef Ghica-Budești. „Inventariul” se va face pe județe care au fost repartizate arhitecților Comisiei, astfel: arh. Atanasescu, județele Vâlcea și Dolj; arhitect Horia Teodoru, jud. Iași; arh. Ștefan Balș, jud. Neamț; arh. Em. Costescu, orașul București și arh. Sterie Becu, jud. Prahova. Sunt precizate cele 13 puncte care trebuiesc avute în vedere la întocmirea inventarului. Ele cuprind, în afara datelor administrative, descrierea sumară a monumentului cu releveul complet și fotografii, inscripțiile, date despre zugrăveli, inventarul și date despre clădirile învecinate. După cum se observă tematica este aceeași cu a chestionarelor din 1921 dar, dat fiind pregătirea de specialitate a personalului C.M.I., calitatea fișelor întocmite este superioară.

La 10 februarie 1933 arhitectul Ștefan Balș depune un memoriu prin care face o seamă de recomandări metodologice, în vederea depozitării materialului cules pentru ca lucrarea să fie sistematizată astfel ca ea să aibă un caracter unitar. „Clasarea pe fișe – credea Ștefan Balș în 1933 – este cea mai indicată pentru acest scop”. El propune:

- Un cazier de fișe pentru planuri
- Un cazier de fișe pentru carnete de schițe și relevee
- Un cazier de fișe pentru fotografii
- Un cazier de fișe pentru dosare

În continuare dezvoltă ce trebuie să conțină „cazierul de planuri”:

„localizarea administrativă, date privind conținutul cazierului de planuri adică: plan, secție, desen fațadă, calitatea suportului, hârtie sau calc, executat în tuș, cerneală sau creion. Dacă a fost publicat sau nu. Se vor întocmi dosare cuprinzând proiectele cu devizele aferente”. El mai propune ca fișele să aibă o culoare diferită pentru fiecare secol și o listă cu bibliografia monumentului respectiv.

Fișele – scrie Șt. Balș - vor fi așezate în dosare, în ordinea alfabetică a localităților.

Partea cea mai folositoare a acestei lucrări sunt releveele monumentelor.

Materialul scris s-a concretizat în tabele în care monumentele sunt grupate astfel: mănăstiri, orașe, biserici de zid în ordine cronologică, biserici de lemn în aceeași ordine. În continuare se dau date extrase din bibliografia indicată sau din alte lucrări. Titlurile cărților cu numărul paginilor (vorbind despre acea biserică).

El mai anunță că partea care i-a revenit – județul Neamț – a terminat-o la 11 noiembrie 1932 și a făcut lista monumentelor din județ. Ea conține 165 de biserici și mănăstiri din care 95 sunt de lemn și 70 de zid. De notat că în arhiva DMI nu s-au găsit rapoartele celorlalți arhitecți desemnați pentru această lucrare.

Concluzia care se desprinde din analiza acestor operațiuni este că s-a întocmit o conștiințioasă lucrare administrativă, din care, repetăm, cea mai valoroasă parte sunt releveele de arhitectură. Trebuie remarcat că la stadiul în care se afla cercetarea monumentelor în acei ani, așa cum se reflecta aceasta în bibliografia existentă atunci, nu permiteau a se face ceva mai complet. Fapt este că aceste lucrări nu au fost încheiate. Scopul propus, „Inventarul monumentelor”, nu a fost atins⁸⁸. Trebuie scos în evidență însă aportul teoretic cu privire la metodologia de lucru care a fost în parte însușită de funcționarii DMI. Este o contribuție de seamă în evoluția acestei preocupări, adică inventarierea monumentelor.

*

În anul 1934 apare *Legea pentru inventarierea averilor și veniturilor aparținând bisericilor naționale și celorlalte culte*⁸⁹. Nu sunt amintite în text monumentele istorice, dar formularul de inventariere (formularul nr. 2), care se referă la clădiri, cere, între altele, pentru biserici date cu privire la anul construcției, materialul din care este clădită, starea actuală a clădirii și suprafața în metri pătrați. Termen de predare a fost de șase luni. Aceste inventare sunt depuse în arhiva Ministerului de Finanțe.

În acei ani continuă să apară lucrări care au caracterul unor repertorii

⁸⁸ Actele privind acest episod din activitatea CMI sunt depozitate în arhiva INP, fond CMI, ds. Inventar 1932.

⁸⁹ „Monitorul Oficial”, nr 162 din 17 iulie 1934 și broșură.

---

locale cum ar fi: *Anuarul Arhiepiscopiei Iașilor*, 1930; V. Drăghiceanu, *Monumentele Olteniei*; în BCMI 1931-1934; C. Buracu, *Din trecutul bisericilor din Almăj [Caras-Severin]* în „Foaia Diecezeană” 1931, nr. 20, Caransebeș; Jolán Balogh, *A renaissance építészet es szobrászat Erdelyben (Arhitectura și sculptura Renașterii în Transilvania)*, în revista „Magyar Művészet” (Arta Ungară), Budapesta, 1934-1935; V. Brătulescu și Remus Ilie, *Mănăstiri și biserici din Ilfov*, București, 1935, 80 pagini; Erast Hostiuc, *Schiturile și mănăstirile din Bucovina de altădată*, București 1935; I. Donat, *Fundațiile religioase ale Olteniei. Mănăstiri și schituri*, Craiova 1937, 97 pagini; Ștefan Meteș - *Mănăstirile românești din Transilvania*, Sibiu, 1936; Victor Brătulescu, *Biserici de câmp*, în BCMI, 1939, p. 132. Gh. Bezviconi, *Material istoric din Basarabia*, BCMI, 1940, p. 42, (autorul amintește faptul că în anul 1939 a trimis un chestionar la prefecturile basarabene dar a primit răspunsuri incomplete).

În anul 1938 a fost făcută o nouă listă a monumentelor, de data aceasta cu concursul organelor administrative. Se cere prin Ministerul Afacerilor Interne să fie întocmite “tabele cuprinzând construcțiile bisericesti mai vechi de 1850”. Operațiunea se îndeplinește conștiincios cu concursul chesturilor de poliție și ale unor servicii ale prefecturilor. Nici aceste tabele nu-și găsesc o finalizare într-o listă a monumentelor⁹⁰.

Alte lucrări cu caracter de repertoriu continuă să apară în toată țara: N. Corneanu, *Monografia eparhiei Caransebeș*, Caransebeș, 1940; Victor Brătulescu, *Biserici din Prahova*, în BCMI, 1940. Victor Brătulescu, *Mănăstiri din Maramureș*, în BCMI, 1941; I. Popescu - Cilieni, *Biserici, târguri și sate din județul Vâlcea*, Craiova 1941; Dümerling Ödön, *A ferenczrend középkori csucsives építészeti emlékei Magyarországon (Monumente de arhitectură medievală ogivale aparținând ordinului franciscan din Ungaria)*, în revista „Tehnika Budapesta”, 1941-1943. O mențiune specială trebuie făcută privitoare la lucrarea lui Titus Roșu, *Însemnări și inscripții bihorene*, Beiuș, 1941. Autorul și-a început activitatea în anii '20 cercetând 200 de biserici bihorene și a descris 900 de cărți vechi. Dintre acestea 279 au fost editate în Țara Românească, 115 la Râmnic, 108 la București, 14 la Târgoviște, 9 la Buzău, 3 la Snagov și altele fără indicarea locului tipăririi; H. Dj. Siruni, *Bisericile armene din țările române*, în revista “Ani”, 1942-1943; I. Popescu, *Biserici, târguri și case din județul Gorj*, Craiova, 1944; V. Vlăduceanu, *Mănăstiri bănățene*, Timișoara, 1947.

În anul 1942 arhitectul Horia Teodoru depune un memoriu la Comisia Monumentelor Istorice prin care atrage atenția că în anul 1943 „se va împlini patruzeci de ani de la publicarea ultimului inventar” (1903)

⁹⁰ Arhiva I.N.P., fond C.M.I., „Inventare de monumente istorice”, 1938.

și propune să se publice din nou „Inventarul General al Monumentelor Istorice din România”, motivând această propunere prin faptul că:

„Inventarul vechi conține unele imprecizii și unele erori.

În timp de patruzeci de ani probabil au intervenit și unele schimbări în împărțirea administrativă și în numele locurilor.

Între monumentele trecute în inventar sunt foarte multe preistorice și romane.

În urma ultimelor măsuri luate de Comisiune un foarte mare număr de monumente vor fi clasate prin decret, în mod definitiv, urmând a fi trecute în Inventarul general.

Pentru aceste monumente nu avem întotdeauna o cunoaștere exactă asupra hramului, parohiei, satului, cătunului, comunei, plășii etc..”

În aceste condițiuni propune următoarele măsuri preliminare: „Pregătirea din timp a materialului relativ la monumentele preistorice și romane și să se dea o însărcinare specială celor în drept”. Propune textul unui chestionar pentru revizuirea monumentelor evului mediu și epocii moderne care, ca fond, nu diferă de cele anterioare: localizare administrativă, hram, ctitor, anul construcției etc..

Nu cunoaștem urmările acestei inițiative pe care putem să o apreciem pentru anul când a fost propusă ca fiind caducă. Era an de război, cu bombardamente care puteau distruge un monument a doua zi după ce a fost înregistrat. România suferise importante pierderi teritoriale în 1940 ceea ce făcea ca Inventarul propus să fie incomplet. Mai pot fi invocate și alte argumente dar ne menținem numai la cele prezentate mai sus pe care le considerăm a fi cele principale”⁹¹.

Trebuie amintită aici și o operațiune care s-a desfășurat tot în anul 1942 la Craiova. Potrivit unei însemnări a preotului D. Bălașa consemnată în revista „Mitropolia Olteniei”, din 1964, nr. 2-3 p. 282, nota 5: “În anul 1942 printr-un ordin al mitropolitului Nifon se strânsesă la Craiova mai multe cărți vechi de ritual bisericesc. Ele erau depozitate la tipografie și urmau să fie expediate pentru a fi utilizate la slujba bisericească în alte eparhii. Socotind că aceste cărți aveau note marginale, prezentau un deosebit interes pentru istoricul satelor din care veneau am făcut o întâmpinare motivată... propunând o comisie de triere”. După triere, cărțile au fost depuse la muzeul Mitropoliei și de aici au ajuns la Muzeul Regional al Olteniei.

La 20 aprilie 1943 se înregistrează la CMI o adresă a Primăriei Municipiului București, Direcția Planului și Sistematizare prin care cere să i se indice și alte monumente în afară de biserici. “Foarte probabil – cităm din document – că nu numai bisericile trebuiesc considerate ca monumente istorice, ci și alte clădiri, iar desemnarea lor este tot de resortul Comisiei d-vstră”. Iscălesc primarul general g-ral M. Skeleti, și arh. Davidescu,

⁹¹ Arhiva IN.P., fond C.M.I., dosar 3834/1942.

---

directorul Planului și Sistemizare.

Sunt comunicate: 106 biserici, 2 case: casa Moruzi-Cantacuzino din Calea Victorie și casa Melik din str. Spătarului nr. 8; 5 cruci de piatră, 1 fântână de piatră din str. Viitor fără număr⁹².

Între anii 1944 (după 23 august) și 1947 sunt luate în evidență și clasate, prin decrete regale semnate de Majestatea Sa Regele Mihai, ca monumente istorice mai multe conace, castele și case boierești la intervenția proprietarilor sau a consilierilor culturali ai județelor în încercarea de a le salva de consecințele reformei agrare din 1945.

Semnalăm aici și sesizările făcute în aceiași ani, 1947-1948, de către Uniunea Populară Maghiară intervenind pentru salvarea unor castele și conace din Transilvania.

Constantin I. Karadja depune la Academie la 28 februarie 1947 un memoriu prin care cere: "alcătuirea unui inventar complet al monumentelor noastre ca să știm cel puțin exact în ce stare se găsesc ele în urma războiului. Cred că acest inventar ar trebui publicat și răspândit prin presă și astfel, pentru ca fiecare să fie pus în măsură a vedea cum stăm".

Arhitectul Horia Teodoru se ocupă de această sesizare și constată că în Moldova și mai ales la Iași sunt cele mai multe monumente care au suferit de pe urmele războiului și adaugă; "Daunele nu au o importanță egală la toate monumentele"⁹³.

Urmare a unui Ordin al Ministerului Artelor și Informațiilor se întocmește pentru nevoile administrative, în anul 1948, o nouă listă a monumentelor. Ea este mult mai cuprinzătoare decât cele întocmite înainte de război și în care figurează pentru prima oară numeroase monumente de arhitectură civilă semnalate de consilierii culturali ai județelor⁹⁴.

Desigur, toate aceste liste nu puteau ține locul unui inventar al patrimoniului istoric al țării supus distrugerii din rațiuni ideologice, marxiste, așa cum o dovedesc numeroasele sesizări aflate în arhiva I.N.P. Așadar o Listă a monumentelor, rebotezate "de cultură" a devenit necesară.

*

În anul 1951, la 25 iunie se constituie Comisia științifică a Muzeelor, Monumentelor Istorice și Artistice în cadrul Academiei R.P.R.⁹⁵. Comisia

---

⁹² *Ibidem*, dos. 3834.

⁹³ *Ibidem*, dos. 3842.

⁹⁴ Arhiva I.N.P., „Inventariere de monumente istorice”.

⁹⁵ Decretul nr. 46, publicat în "Buletinul Oficial", nr. 35 din 11 martie 1951. La ședința de constituire a Comisiei au luat parte și cei doi consilieri sovietici ce funcționau pe lângă Academia R.P.R. Pentru a înțelege contextul politic al înființării Comisiei și începerea lucrărilor de inventariere a monumentelor amintim că la 14 octombrie 1948 Consiliul de Miniștri al U.R.S.S emite, sub semnătura lui I. V. Stalin, hotărârea nr. 3898 "Despre măsurile de îmbunătățire a păstrării monumentelor de cultură". Articolul 11 prevedea ca pe lângă Academia de Științe să se înființeze "un consiliu științifico-metodic pentru păstrarea

---

de la Academie face mai multe intervenții pentru salvarea și protejarea monumentelor. În același scop se emite o circulară la 20 octombrie prin care se cere protejarea siturilor arheologice și paza cetăților antice.

Merită a fi subliniată atitudinea acestei comisii, în salvarea de la demolare a ansamblului Brâncuși de la Târgu Jiu, demolare inițiată de autoritățile locale⁹⁶. Nu trebuie uitată starea de spirit în care își începea activitatea Comisia de recenzie a monumentelor după ce cu nu mult timp în urmă au fost demolate statui și busturi reprezentând marile personalități ale țării și au fost șterse toate inscripțiile și însemnele comemorative, cu precădere cele care aminteau într-un fel monarhia.

Dar Comisiei i se trasează ca sarcină principală întocmirea inventarului monumentelor istorice și ținerea evidenței lor. În acest scop se emite Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 968 din 4 aprilie 1953 și se constituie Comisia Centrală de Inventariere care include cinci instituții cu profil cultural, între care și Direcția Centrală de Statistică și cele raionale și orașenești și care încep să funcționeze mai întâi sub conducerea profesorului arheolog Gh. Ștefan, apoi din 17 martie 1953 a prof. arh. Grigore Ionescu. Academia a obținut la 7 ianuarie 1953 suma de 460.000 lei pentru pregătirea materială a lucrărilor de inventariere. S-au tipărit și expediat în țară 20.000 broșuri cuprinzând "Instrucțiuni precum și pentru inventarierea monumentelor culturii materiale din R.P.R." și o "Anexă" la aceste instrucțiuni. 150.000 de chestionare numite "fișa monumentului", 10.000 exemplare pentru "Situația numerică" și 3.000 "situații centralizatoare". Pentru Regiunea Autonomă Maghiară fișele au fost traduse în limba maghiară. Hotărârea prevedea și alocarea fondurilor necesare întocmirii inventarului, pentru imprimate, deplasări, premieri etc.. Munca efectivă de inventariere a revenit corpului didactic și altor cadre de intelectuali locuitori ai satelor.

Foarte interesante sunt cele cuprinse în broșura cu "Instrucțiuni" sus amintită. Ele oglindesc scopul și principiile acestei lucrări în sistemul de gândire a anului 1951. Astfel, "scopul inventarierii este de a stabili o evidență exactă și de a identifica și cunoaște starea tuturor monumentelor culturii materiale pentru ca pe baza acestor date să se poată lua măsuri de conservare a monumentelor, spre a putea fi puse în slujba educării maselor".

"Monumentele culturii materiale" - sintagmă nouă prin care sunt

---

monumentelor de cultură". Articolul 5 prevedea "să se elaboreze și să se aprobe în decurs de 3 luni instrucțiuni ce privire la modul de evidență, înregistrare și întreținere a monumentelor de arhitectură, de artă arheologice și istorice", iar articolul 6 stabilea ca în *cursul anilor 1948-1949* să se întocmească "o evidență a tuturor monumentelor cunoscute până în prezent ce urmează a fi înscrise în listele de monumente de cultură ale Statului". Broșura apărută la Moscova în 1949 și tradusă și în limba română cuprinde și „Regulamentul despre păstrarea monumentelor de cultură.”

⁹⁶ A se vedea: Oliver Velescu, *Intenția de demolare a Coloanei Infinitului (1951) sau cum au devenit sculpturile lui Brâncuși de „inspirație folclorică”*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, X, 1999, nr. 1-4.

---

definite mărturiile trecutului istoric al țării - supuse inventarierii se împart în monumente istorice și monumente artistice”.

Monumentul istoric a fost definit în felul următor: “Se înțelege prin monument istoric orice construcție, operă a meșterilor trecutului, legată de pământ, care prezintă importanță din punct de vedere istoric, tehnic sau artistic”. Tipurile de monumente istorice sunt explicate după “orânduiri” istoriei așa cum au fost ele definite de istoria marxistă.

Iată și definiția monumentelor artistice: “Monumentele de artă au o îndoită importanță. Comemorând prin opere sculpturale de mare valoare artistică fapte de seamă din istoria țării, comemorând pe luptătorii pentru cauza clasei muncitoare, pe eroii militari, pe oamenii de știință, de tehnică, de literatură, de artă etc. ele dezvoltă în oamenii muncii sentimente de recunoștință și sunt un imbold pentru ducerea mai departe a luptei pentru construirea socialismului. Pe de altă parte, prin realizarea lor artistică ele arată dezvoltarea creației noastre plastice, în mersul către o artă a poporului, către o artă realist socialistă”. *“Anexa la Instrucțiuni”* cuprinde următoarea precizare la “definiția” de mai sus: “aliniatul trebuie interpretat în sensul că se vor inventaria statuile și reliefurile care comemorează fapte importante din istoria țării, luptătorii pentru cauza clasei muncitoare, eroii militari căzuți pentru eliberarea patriei noastre, monumente care oglindesc prietenia de veacuri dintre poporul român și poporul rus, monumente ridicate în cinstea eroilor sovietici”.

Categoriile de monumente “artistice” sunt în fapt aceleași ca în Regulamentul monumentelor publice din 1938.

Chestionarul de format mare (40 x 25 cm) cuprinde 20 de întrebări, cu subpuncte. Fișele completate de învățători trebuiau confirmate - cu ștampilă - de autoritățile locale. Calitatea lor diferă de la o fișă la alta și sunt redactate în spiritul epocii. De exemplu, la întrebarea nr. 11 “Evenimentul de care este legat monumentul ?” - în cazul unui castel din Transilvania se răspunde: “A servit familiei care au ținut în iobăgie oamenii muncii din localitate” (!).

Este totuși cazul de a sublinia caracterul educativ pe care le-au avut chestionarele difuzate în mai toate satele țării spre a fi completate de intelectualitatea mărunță a satelor. În condițiile acelor ani a cere date despre o troiță, o casă boierească, o biserică, cerând date despre valoarea istorică și artistică a însemnat foarte mult, dincolo de răspunsurile uneori politizate în spiritul luptei de clasă și a ateismului, insolite sau inexacte din chestionare.

Fapt este că în anul 1953 a fost cel mai amplu și aproape complet recensământ de până atunci al monumentelor istorice din România. Felul cum au decurs operațiunile de sortare și clasare a fișelor sosite din țară sunt foarte bine reflectate în Raportul din 19 martie 1954 al Comisiei

Monumentelor înaintat conducerii Academiei R.P.R. Îl redăm în continuare:

În baza H.C.M. nr. 868 din 4 aprilie 1953 prin care s-a hotărât inventarierea monumentelor, a luat ființă și Comisia Centrală sus numită care avea sarcina să trieze fișele întocmite pe teren.

Inventarierea propriu-zisă s-a efectuat între 7-9 iunie 1953, înregistrându-se 11.158 monumente.

Materialul sosit de pe teren a fost clasat în patru mari categorii: monumente de arheologie, monumente de arhitectură, monumente istorice și monumente artistice.

La încheierea lucrărilor la 31 decembrie 1953, în urma analizării materialului de teren și a completării lui prin cercetare de bibliografie, situația se prezintă astfel:

Categoria monumentelor	Monumente propuse spre clasare	Monumente cu documentare incompletă	Monumente Nesusceptibile de clasare	Monumente neinventariate propuse spre clasare	Total
Arheologia	1.601	499	124	1.067	3.291
Arhitectura	3.707	1.810	460	625	6.202
Istorice	432	1.103	816	4	2.355
Artistice	314	319	56	56	425
Lupta pentru democrație	217	-	-	-	217
Total	6.271	3.431	1.456	1.732	12.890

La totalul de 12.890 monumente înregistrate, comisia a făcut următoarele constatări:

Fișe lipsite de interes istoric	1.456
Fișe insuficient documentate	3.431
Monumente propuse spre clasare	6.271
Depistate din bibliografii	1.732

Monumentele de arheologie

Se propun includerea în liste a stațiunilor arheologice care, deși săpate, reprezintă un interes deosebit, de exemplu Cucuteni sau Hăbășești.

În ceea ce privește peșterile și valurile de pământ, se propune includerea în liste numai a acelor mai importante (valuri de întindere mai mare).

Se propune să nu fie cuprinse în listă movilele chiar dacă "eventual pot acoperi ruine necunoscute" și locurile descoperirilor întâmplătoare (cca. 1000 de astfel de sesizări prin fișe) ele urmând a fi incluse în repertoriul arheologic.

În legătură cu aceste probleme Comisia Științifică a Muzeelor și Monumentelor hotărăște crearea unei categorii de locuri de interes istoric, listă care urmează să fie comunicată Sfaturilor Populare locale.

Monumente de arhitectură

Se propune pentru o serie de biserici, case, etc. din prima jumătate a veacului XIX sigur datate dar necunoscute ca înfățișare și valoare artistică să fie cercetate ulterior, urmând ca apoi să fie incluse în listă.

Se mai propune pentru clădirile reprezentative și monumentele din a doua jumătate a sec. XIX - obiective care potrivit instrucțiunilor, recenzorii de teren nu s-au ocupat - să fie incluse în listă în urma consultării Institutului de Arhitectură și a Uniunii Arhitecților.

Comisia Științifică aprobă aceste propuneri.

Monumente Istorice

Raportul include în această categorie "monumente legate de evenimente istorice dar lipsite de interes artistic" și pentru care s-a "primit de pe teren un număr însemnat de fișe" și care sunt:

- Monumente ale eroilor din 1916-1918
- Monumente ale eroilor din 1944 români și sovietici
- Monumente ale eroilor din 1806-1812, 1828-1829, 1848, 1877.
- Monumente ridicate în amintirea deportaților evrei

Din această categorie se consideră "că nu e cazul să fie reținute decât acele monumente care au o valoare artistică certă pentru celelalte urmând a se întocmi liste ce urmează a fi comunicate Ministerului Culturii și Ministerului Forțelor Armate".

Și această propunere este adoptată de către Comisia Științifică a Muzeelor și Monumentelor.

Monumente Artistice

Se constată că există o importantă categorie de monumente realizate din punct de vedere artistic dar necorespunzătoare istoric. Acestea se propune să nu fie incluse în listă, un tabel al lor urmând a fi înaintat Ministerului Culturii.

Crucile de piatră înregistrate pe teren ca "artistice" urmează să fie trecute în listă ca "istorice" datorită textului lor.

Monumente funerare ale oamenilor cu însemnătate recunoscută, indiferent de valoarea artistică a mormântului, să fie socotite istorice, iar acele pietre funerare valoroase prin ele însele, să fie socotite monumente "artistice".

Propunerea a fost însușită.

În baza acestor directive s-a trecut la definitivarea listei monumentelor. Conform Raportului privind încheierea lucrărilor Comisiei Centrale de Inventariere a Monumentelor Culturii Materiale din 24 iunie 1954, s-au obținut următoarele rezultate.

Au fost trecute în listă 4.548 monumente, pe categorii ele sunt 110 monumente de arheologie; 3.555 monumente de arhitectură; 411 monumente artistice și 472 monumente istorice. Dintre acestea din urmă, 27 sunt monumente legate de lupta poporului pentru democrație (alese de către Institutul de istorie a partidului din totalul de 227 monumente inventariate pe teren).

Deosebit de aceste patru categorii, a fost creată, la cererea Comisiei Științifice a Muzeelor, Monumentelor Istorice și Artistice, o nouă categorie denumită "monumente comemorative, mausolee, osuare și cimitire ale eroilor căzuți pe teritoriul R.P.R." care cuprindea un număr de 474 monumente înregistrate pe teren, la care s-au adăugat și cimitirele înregistrate la Ministerul Forțelor Armate și pentru care se va întocmi mai târziu un chestionar: "Fișa pentru cimitire și morminte comemorative" (se pare că în 1958) și din al cărui cuprins reținem: Situație, cimitir, morminte separate, gropi comune, texte, inscripții, limba în care sunt redactate, dacă cimitirul a fost strămutat, evenimentul comemorat, naționalitatea ostașilor, anul constituirii sale, proprietarul locului, numărul însemnelor de căpătâi, nr. morminte, starea de conservare, dacă există alei de acces, împrejmuire, dacă are zonă de protecție.

Diferența de la numărul monumentelor înscrise pe lista monumentelor definitive, la numărul total de 13.056 monumente (11.158 înregistrate pe teren și 1898 depistate de Colectivul de specialiști, se repartizează în modul următor:

a) monumente arheologice de categoria II-a, cărora nu li se atribuie calitatea de monumente de cultură, dar care se bucură totuși de protecția Statului (3215 monumente).

b) monumente de categorii diferite înregistrate pe teren, care în urma cercetărilor s-au dovedit a nu fi susceptibile de a primi calitatea de monument de cultură (2.224 monumente).

c) monumente de categorii diferite, asupra cărora studiile de documentare nu au putut fi duse la capăt, ele necesitând ulterioare cercetări și în special vizite pe teren (3.269 monumente)⁹⁷.

Rezultatele acestei activități foarte laborioase care s-a desfășurat la Academie s-a concretizat într-o Hotărâre a Consiliului de Miniștri nr. 1161 din 23 iunie 1955 prin care la Articolul 1 "se declară monumente

⁹⁷ Întregul material al acestei Inventarii a fost preluat în anul 1959 de către Direcția Monumentelor Istorice. În anii care au urmat el a fost prelucrat arhivistic, întocmindu-se fișe tematice pentru fiecare pachet cu cele 13.000 de chestionare. Din nefericire la mutarea intempestivă a arhivei în anul 1977 după desființarea D.M.I. la mănăstirea Văcărești, supusă ulterior demolării, acest fond de arhivă s-a pierdut. El nu a mai fost regăsit la reluarea activității D.M.I. în 1990. Semnalăm articolul lui Debreczeni Laszló, *A 1953 évi kolozsvári építész-történeti eredményei* (Învățămintele recensământului monumentelor din Cluj din 1953 pentru istoria arhitecturii), în volumul omagial *Kelemen Lajos emlékkönyv*, Cluj, 1957, p. 219-248.

---

de cultură, monumentele arheologice, de arhitectură, de artă plastică și istorice cuprinse în alăturatele liste, care fac parte integrantă din prezenta hotărâre” Articolul 2 impunea ca Academia RPR în termen de trei luni “va tipări și difuza listele monumentelor de cultură de pe teritoriul R.P.R.” ceea ce s-a și realizat Cartea cuprinzând în cele 296 de pagini listele sus amintite și un indice sub titlul „Lista monumentelor de cultura de pe teritoriul R.P.R”. Editura Academiei 1956, tiraj 2000 exemplare. Aceasta Listă va fi completată ulterior cu un supliment cu 28 de monumente de cultura aprobate printr-un HCM, nr. 1619 din 3 noiembrie 1957.

*

În paralel, urmare a Hotărârii de partid din 13 noiembrie 1952 prin care s-a înființat Comitetul de Stat pentru Arhitectură și Construcții (C.S.A.C) copiindu-se modelul sovietic de organizare, se înființează Direcția Generală a Monumentelor de Arhitectură⁹⁸.

La 15 aprilie 1953 sunt difuzate la toate Secțiunile de Arhitectură și Sistematizare (S.A.S.) din țară un „Chestionar S.A.S.” care cuprinde 29 de întrebări din care reținem, în afara celor de localizare administrativă (se cere prima dată și numărul de telefon), „scurtul istoric al monumentului, întemeiere, dărmări, refaceri, incendii etc., legende privitoare la monument, textul inscripțiilor, descrierea sumară a monumentului - arhitectura, construcția, materialul din care este construit, decorația, starea tehnică a clădirii, estimarea aproximativă a lucrărilor urgente și de restaurare, folosința monumentului. În acest scop s-au întocmit Instrucțiunile nr. 4 privind măsurile urgente ce trebuie luate pentru păstrarea monumentelor istorice de arhitectură”.

Pentru ceea ce interesează tema acestui studiu iată definiția dată monumentelor istorice de arhitectură în aceste „Instrucțiuni”:

”Ele reprezintă dovezile materiale ale dezvoltării culturii și civilizației pe teritoriul patriei noastre și au o mare importanță pentru studierea trecutului de luptă și de muncă a poporului. Ele ne ajută să cunoaștem dezvoltarea tehnicii, arhitecturii și artelor în țara noastră, tot odată sunt o armă în educarea muncii și a tineretului în spiritului patriotismului, a dragostei față de patria eliberată, în care poporul este stăpânul tuturor bogățiilor și frumuseților ei”.

Instrucțiunile cuprind măsuri judicioase de întreținere și protejare a monumentelor, dar stilul în care sunt explicate – în „limbajul de lemn” al epocii, plin de lozinci poate constitui subiectul unei alte lucrări⁹⁹.

La 21 mai 1953 C.S.A.C. emite “Instrucțiunea nr. 7 - lista I”, cuprinzând

⁹⁸ Sunt traduse din limba rusă “Instrucțiuni cu privire la modul de evidență, înregistrare, întreținere și restaurare a monumentelor de arhitectură aflate în păstrarea statului”, Moscova, 1949.

⁹⁹ Oliver Velescu, *O contribuție la istoria formării „limbajului de lemn”*, (1948-1949), în „București. Materiale de istoriografie și muzeografie”, XXV, 2011, p. 79.

---

un prim tabel de 1000 de monumente istorice de arhitectură, dintre cele mai reprezentative „valabilă pentru anii 1953 și 1954”, până la încheierea inventarierii aflată în curs de desfășurare. La 1 iulie 1953 apare Lista II aprobată prin Ordinul C.S.A.C. nr. 269/1953 care cuprinde alte 1000 de monumente. În 17 februarie 1954, cu Ordinul nr. 43/1954, este difuzată Lista III cu alte 1.000 de monumente și, ultima, Lista IV, Ordinul C.S.A.C., nr. 172 din 13 iulie 1954, cu încă 1.000 de monumente. Trebuie subliniat că ele au avut caracter de urgență de apărare și protecție a monumentelor în condițiile dezvoltării construcțiilor de tot felul în mediul urban dar și în cel rural. Conotația ideologică, în contextul „luptei de clasă” și al luptei „împotriva cosmopolitismului”, a fost acela „de valorificarea moștenirii culturale”

Aceste „liste provizorii” au fost întocmite pe baza lucrărilor lui Ghica-Budești, Gh. Balș, Grigore Ionescu, M. Csaki, și V. Roth, folosindu-se și materiale din arhiva D.M.I. de către arhitecții salariați ai Direcției, dintre care cităm numele lui G. M. Cantacuzino, P. Em. Miclescu, Ion Balș și alții.

Listele acestea cu 4.000 de monumente au avut în acei ani putere legală fiind investite cu valoare juridică prin ordine ale unui organ de stat - C.S.A.C - ce funcționa pe lângă Preșidenția Consiliului de Miniștri. Elaborarea acestor liste a avut la acea vreme caracter de urgență pentru protejarea monumentelor, pentru că exista atunci un vid legislativ, între anii 1948-1955. Noua lege a monumentelor, „Hotărârea privind păstrarea și folosirea monumentelor de cultură” aprobată cu nr. 661 din 22 aprilie 1955, a apărut în „Colecția de hotărâri și dispoziții ale Consiliului de Miniștri al R.P.R., nr. 21 din 27 aprilie 1955, iar sus amintita „Listă a monumentelor de cultură de pe teritoriul R.P.R.”, aprobată prin Hotărârea Consiliului de Miniștri cu nr. 1160 din 23 iunie 1955 a apărut – reamintim - sub formă de carte la 31 martie 1956.

Cartea cu „Lista monumentelor de cultură” elaborată la Academie a fost declarată imediat după apariție, din rațiuni politice, de „uz intern”. Ea cuprinde în cele 195 de pagini, 115 monumente de arheologie, 3359 monumente de arhitectură, 405 monumente de artă plastică și 190 monumente istorice care sunt investite cu putere juridică pentru că „făc parte integrală din prezenta hotărâre” (H.C.M. 1160/1955). „Uzul intern” se justifica în acei ani prin limitarea accesului la această publicație numai a persoanelor autorizate de a o consulta. Interdicția, în cazul de față, se referea la folosința necorespunzătoare a monumentelor foste case sau conace boierești, cum ar fi, de pildă, cea de la poziția 1223 (p. 59): Casa Brăiloiu din Vădeni (Gorj) „azi Școala de tractoriști” sau Cula Radian din Radomiru – Caracal (poziția 1062, p. 53), „azi Maternitate de porci”; Casa Rosetti-Catargiu din Răducăneni – Huși (1607, p. 73) „azi Spital de boli

---

mintale”; Castelul Bethlen din Dragu – Jibou (880 pag. 47), „azi depozit de cereale și dispenser”, iar exemplele de acest fel se pot însuti.

După prima listă cu valoare de lege publicată în anul 1897, la 1 iunie (a se vedea mai sus) “Lista monumentelor de cultură” din anul 1956 are importanța ei istorică, pentru că ea reprezintă finalizarea unor eforturi de-a lungul anilor pentru întocmirea unei evidențe a monumentelor istorice din România.

În anul 1956 în Direcția Generală a Monumentelor Istorice se însușește ideea clasificării monumentelor în trei categorii, republicane, regionale și locale.

Arhitectul G. M. Cantacuzino, într-un amplu referat ocupându-se de această problemă, scria: “Cele de interes republican sunt în primul rând operele din trecut de valoare universală și cu totul originale cum sunt palatele brâncovenesti, marile mănăstiri din Moldova și Muntenia, bisericile pictate din Moldova, bisericile fortificate din Ardeal, unele case vechi și unele cetăți și biserici a căror însemnătate interesează cultura toată”.

„Monumentele de interes regional sunt acelea care se leagă de caracterul aparte al unei regiuni.

Monumentele de interes local sunt construcțiile a căror semnificație, frumusețe sau valoare documentară nu trece de cadrul mai modest al unui oraș sau sat.

Toate aceste trei categorii formează însă un tot în care nici una din ele nu poate fi neglijată. Într-un oraș de pildă, în care s-ar găsi, pe aceeași stradă, o serie de construcții de interes local, aceste construcții pot crea un complex din cele mai interesante...”.

Arhitectul Ion Balș propune la 6 noiembrie 1956 aceeași clasificare, justificându-o astfel: “pentru a da precădere celor mai importante monumente de arhitectură de pe teritoriul R.P.R. în opera de restaurare, consolidare, reparare etc. (în ce privește prevederea de fonduri, proiectare, controlul lucrărilor pe șantier etc.) am socotit că este necesară o clasare pe 3 categorii a monumentelor de arhitectură republicană, după cum urmează: Categoria I monumente de importanță republicană, II regională și III locale”.

Aceste idei concretizate într-o adresă au fost trimise Comisiei de la Academie. La 20 iunie 1957 propunerea a fost discutată în cadrul Comisiei iar răspunsul se trimite, după un an, la 27 noiembrie 1957. Prin adresa Comisiei, semnată de prof. arh. Grigore Ionescu și secretarul științific reputatul filosof Dan Bădărău se respinge această propunere astfel: “Comisia a fost de părere ca această clasificare să fie făcută pentru uzul intern, dat fiind că orice publicare ar comporta riscul ca organele de resort ca și beneficiarii să neglijeze cu totul bunurile din categoriile inferioare”¹⁰⁰.

---

¹⁰⁰ Arhiva I.N.P., Dosar Evidența Monumentelor, 1956-1961

Între anii 1956-1960 se înregistrează o bogată corsepondență¹⁰¹ prin care sunt sesizate lipsuri și greșeli în Lista publicată. Fac sesizări secțiunile de Arhitectură și Sistematizare dar și autoritățile religioase. Așa de pildă, S.A.S. Timișoara, prin Longin Oprișă, constata la 3 februarie 1956: "Lista nu cuprinde o seamă de monumente importante, care au figurat pe Listele anterioare (provizorii)". De la Ploiești sun semnalate "erori și omisiuni" (12 iunie 1956, bine cunoscutul preot C. Mătasă de la Piatra Neamț; la fel la 1 august 1956) Eparhia reformată din Cluj. etc..

Cităm unele confuzii și erori. Astfel cetatea Deva figurează în listă de două ori, odată cu numele "cetatea medievală" cu adresa "pe dealul Cetății" și apoi, cu două rânduri mai jos: „ruine de castel medieval” sau, un alt exemplu: la Brad, regiunea Hunedoara, figurează: "biserica evanghelică fortificată". Acest titlu pune la încercare cunoștințele de istorie ale fiecăruia. În realitate, la Brad (Hunedoara) nu au fost niciodată coloniști sași și nu există nici o biserică fortificată. Probabil că este vorba aci nu de orașul Brad ci de comuna Bradu de lângă Sibiu unde într-adevăr există o biserică în stil romanic cu o incintă fortificată, dar care nu figurează în lista monumentelor. Exemple de felul acesta s-ar putea înmulți.

Această situație a determinat C.S.A.C. să "traseze sarcini" S.A.S.-urilor de a completa, între anii 1957-1958, noi chestionare, redactate însă pe plan local, de unde și diferențe calitative. Important a fost că în aceste chestionare s-a cerut să se răspundă și la întrebări privitoare la starea tehnică a clădirilor și ce lucrări ar fi necesare, se mai cerea și o descriere a zonei de protecție.

Încă din 1955, la 16 noiembrie, părintele C. Mătasă, directorul muzeului din Piatra Neamț redactează un *Chestionar privind probleme de ordin istoric și etnografic din cuprinsul regiunii Bacău*. Din cele 18 întrebări reținem cele privitoare la case vechi (întrebarea 3) poduri, ruine, biserici (întrebarea 5), mori (întrebarea 10). Răspunsurile, probabil se află la muzeul din Piatra Neamț.

Un astfel de recensământ foarte documentat s-a executat în 1957 în Oltenia cu sprijinul Mitropoliei. Fișele sunt în arhiva D.M.I. la dosarele fiecărui monument recenzat.

Problema cărților vechi, păstrarea lor, a constituit de-a lungul deceniilor preocuparea mai multor cercetători din toată țara, conștienți de valoarea lor bibliografică și istorică prin însemnările ce le cuprind. Depozitarea lor a cunoscut două tendințe, cea de a fi păstrate la parohiile respective sau colectarea lor și depozitarea lor centralizată. Desigur condițiile ideale ar fi fost păstrarea lor la biserică sau parohia unde au servit cultului, părere susținută de majoritatea celor care le-au studiat și care considerau că fac „corp comun” cu monumentul respectiv, sporind valoarea

---

¹⁰¹ *Ibidem*.

---

lui patrimonială, părere împărtășită între alții de Nicolae Iorga, Ioana Cristache-Panait, Gh. Ciuhandu și alții. Dar cărți vechi se aflau depozitate și la bisericile mai noi sau care nu întruneau calitatea de monument.

În anii 1955 și 1956 problema colectării cărților vechi devine actuală – Patriarhia Bisericii Ortodoxe trimite o circulară (nr. 7660/1955) către toate parohiile din țară prin care se cerea a se trimite la Administrația patriarhală cărțile de cult tipărite cu litere cirilice. Secția de arhitectură și sistematizare a regiunii București cere Patriarhiei (adresa 18315/1955) să revină asupra acestei circulare „deoarece ea contravine legilor de protejare a inventarului unui monument istoric”. În acest sens a fost sesizată și Direcția Generală a Monumentelor Istorice din cadrul C.S.C.A.S. care intervine în acest sens la Patriarhie. La 29 decembrie 1955 Cancelaria Sf. Sinod răspunde DGMI invocând „HCM. nr. 2775/1952 și dispozițiile din Regulamentul privind păstrarea și folosirea monumentelor de cultură piesele de mobilier și obiectele ce se află în cuprinsul unui monument de arhitectură nu includ cărțile de cult, acestea fiind legate de natura cultului nu de monument... Cărțile de cult se folosesc și se pot muta în ori ce lăcaș de cult, după necesitate, și în ori ce loc unde se oficiază slujbele, fie și în afară de biserică”; iscălește Vicar Patriarhal Antim Târgovișteanul. Poziția Direcției Generale a Monumentelor Istorice este clar exprimată prin răspunsul care-l trimite Patriarhiei la 25 ianuarie 1956: „Cărțile fac parte din inventarul monumentelor istorice. Însemnările din aceste cărți conțin știri istorice și uneori date despre schimbările în înfățișarea monumentului. Din păcate cărțile vechi sunt prost păstrate. Este necesară inventarierea lor temeinică și adăpostirea lor corespunzătoare”. Se cere Patriarhiei să supravegheze aceste operațiuni¹⁰².

*

Din acești ani - aproximativ începând din anul 1954 - vreme de trei decenii în revistele editate de cele cinci mitropolii ale țării se publică cu regularitate articole de un înalt nivel științific privitoare la monumentele istorice. Pentru ceea ce interesează aici, importante sunt studiile - adevărate repertorii - care prezintă bisericile grupate fie pe unități administrative, fie pe văile unor râuri. Un interes deosebit se arată bisericilor de lemn. Trebuie amintite și studiile și comunicările care apar în revista „Studii și Cercetări de Istoria Artei” și în anuarele muzeelor, ca și monografiile multor monumente publicate mai ales de editura Meridiane. Nu pot fi uitate Repertoriile bibliografice ale lui Nicolae Stoicescu pentru București, Țara Românească, Oltenia, Banat și Moldova.

Nu lipsite de interes, chiar valoroase pentru a se cunoaște istoria artei și arhitecturii medievale din Transilvania sunt: Balogh Jolan, *A magyar*

---

¹⁰² Această corespondență, a cărei urmări nu o cunoaștem este depusă la Arhiva I.N.P., dosar „Evidența Monumentelor”, 1956-1961.

---

renaissance építészet (Arhitectura Renașterii în Ungaria), Budapeșt, 1953 și Gerö Laszlo, *Magkar országi várépítészet (Arhitectura cetăților din Ungaria)*, Budapeșt, 1955. Mai semnalăm: I. Popescu-Cilieni, *Biserici de lemn din raionul Tg. Jiu*, în „Mitropolia Olteniei”, VII, 1955, nr. 10-12, p. 638-643 și de același *Bisericile de lemn din raionul Novaci*, în aceeași revistă, VIII, 1956, nr. 6-7 p. 408-414; G. Oprescu, *Bisericile cetăți ale sașilor din Ardeal*, București 1956; Grigore Ionescu, *București. Orașul și monumentele sale*. București 1956; Erich Dubowy, *Sighișoara un oraș medieval* București 1957; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*. Lucrare colectivă elaborată de Institutul de Istoria Artei sub redacția prof. Mihai Berza. editura Academiei București, 1958. O mențiune deosebită trebuie făcută pentru voluminoasa și erudita lucrare a profesorului Virgil Vătășanu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1959. Tot V. Vătășanu publică *Contribuții la studiul tipologiei bisericilor de lemn din țările române* în „Anuarul Institutului de Istorie”, Cluj, 1960. Radu Crețeanu, un harnic cercetător al arhitecturii ecleziastice de lemn din Țara Românească, publică următoarele studii: *Bisericile de lemn din raionul Baia de Aramă*, în „Mitropolia Olteniei”, XI, 1959, nr. 5-6, p. 287; *Bisericile de lemn din raionul Turnu-Severin*, în aceeași revistă, XIII, 1961, nr. 10-12, p. 682; *Bisericile de lemn din raionul Strehaia*, idem, 1964; *Bisericile de lemn din regiunea București*, în *Glasul Bisericii*, XXIII, 1964, nr. 1-2, p. 50-104. Textul se referă la așezările din județele Ilfov, Vlașca, Teleorman. Autorul studiază 29 de biserici de lemn – istoricul și tipologia – datate între anii 1711-1864, considerate a fi „reprezentative pentru perioada de înflorire a acestei arhitecturi” Crețeanu mai constată că „procentajul simțitor mai ridicat al bisericilor de lemn în regiunea de câmp a Munteniei față de regiunea de deal contrazice o părere aproape unanim acceptată, anume că arhitectura de lemn ar fi specifică regiunilor de deal spre deosebire de regiunile de câmp, sărace în materie de arhitectură populară”. El amintește că zona a fost intens împădurită - codrii Vlăsiei și Deliormanului. Nu a studiat Bărăganul, „zonă de de colonizare prea recentă pentru a prezenta interes în probleme urmărite”. El mai sesizează fenomenul mutării bisericilor de lemn din satele mai înstărite la altele mai sărace. O reeditare a acestui studiu într-un volum a apărut în 1968.

Problema dispariției bisericilor de lemn, cu precădere în Banat, a fost studiată de I. B. Mureșianu¹⁰³. „Cu două secole în urmă – scrie I. B. Mureșianu – erau aproape 500 biserici de lemn”. Dispariția lor este explicată prin: „cauze sociale și psihice pentru înlăturarea formelor arhaice”; la aceasta a contribuit „creșterea materială a țărănimii, lupta pentru dezrobirea religioasă, resentimente față de un trecut dureros”. Toate acestea determină

¹⁰³ I. B. Mureșianu, *Aspecte din trecutul bisericii bănățene*, în „Mitropolia Banatului”, XIX, nr. 7-9, 1969, p. 422.

---

renunțarea la bisericile de lemn și tendința spre monumentalitate prin înlocuirea lor cu construcții din cărămidă egale cu a cele ale celorlalte culte din sat. Fenomenul ar fi început în anul 1759 o dată cu ridicarea bisericii din Lugoj. Dacă în 1891 erau în Banat 250 de biserici de lemn, în 1930, erau 45, iar în 1969 se păstrau doar 21 de biserici de lemn.

*

La 19 septembrie 1959, adjunctul ministrului, arhitectul Nicolae Bădescu de la C.S.C.A.S., se adresează primului secretar al Academiei R.P.R. Ștefan Milcu printr-o adresă în care îl sesizează despre existența unor neconcordanțe legislative în domeniul monumentelor istorice, ivite ca urmare a trecerii la DMI a Comisiei Științifice a Monumentelor Istorice și Artistice, în baza Hotărârii Consiliului de Miniștri nr. 781/1959 și a protocolului încheiat de Academie și C.S.A.C.S.: „Prin Decretul 46/1951 și HCM 661/1955, încă în vigoare (mai ales art. 3 din Decretul 46/1951 și articolul 3 din HCM 661/1956), prevăd ca propunerile pentru acordarea sau pierderea calității de monument istoric al unui edificiu se vor face de Academia RPR prin Comisia Științifică sus menționată”. „Este necesară – se scrie în această adresă - elucidarea acestei probleme, deoarece o serie de instituții ni se adresează cu cereri de clasare sau declarare a unor clădiri din patrimoniul lor și care nu pot fi rezolvate, necunoscând încă punctul d-vstră de vedere”.

La 1 august 1960 Direcția Monumentelor începe o nouă inventariere a monumentelor istorice intitulată „*Evidența Monumentelor Istorice din R.P.R.*”, lucrările de coordonare a întregii activități fiind încredințate istoricului Oliver Velescu. În acest scop se adresează unor instituții de specialitate ca, de pildă, Institutul de Arheologie căruia i se comunica că, „întrucât pe actuala listă figurează un număr foarte restrâns de stațiuni arheologice și pentru că după apariția listei din 1956 s-au făcut descoperiri importante, multe stațiuni sunt în afara protecției legale, iar în caz de distrugere a lor legea monumentelor este inoperantă”. Se cerea o listă documentată cupropuneri de clasare dar și de declasare a acestor stațiuni, până la 15 septembrie 1960. Muzeului Satului i se cerea să comunice casele țărănești și instalațiile de industrie casnică recent descoperite pentru a fi incluse în noua listă. Muzeului Tehnic i se comunică că monumentele industriale și tehnice n-au constituit decât într-o foarte mică măsură obiectul unei protecții legale, socotim că aceste mărturii ale dezvoltării tehnice trebuiesc ocrotite prin legea monumentelor istorice”. Ministerul Culturii este rugat să trimită o listă a caselor memoriale și a monumentelor de artă plastică. Muzeului de Istorie al Orașului București i se cerea să comunice noi propuneri, în special construcții civile. Institutului de Istorie al Partidului i se cerea să comunice propunerile lor de clădiri care au fost omise din Lista din anul

---

1956. Răspunsurile au fost evazive s-au nu s-a răspuns de loc¹⁰⁴.

În luna noiembrie 1960 se tipăresc fișele după ce au fost aprobate (cenzurate) de Direcția Presei și a Tipăriturilor iar la 23 decembrie 1961 Ministerul Finanțelor aprobă pentru anul 1961 pentru executarea lucrării "Repertoriul monumentelor istorice" suma de 200.000 lei plus 130.000 lei fond nescriptic.

În anul 1960 lucrarea de studiere și completare a fișelor s-a executat pe teren, în regiunea Hunedoara, de către arhitecți și istorici din D.M.I, serviciul de studii și avizare; ținându-se însă seama de marele volum de muncă, personalul nefiind scutit de celelalte atribuții de serviciu, s-a hotărât continuarea lucrării prin Direcțiile de Sistematizare Arhitectură și Proiectarea Construcțiilor (D.S.P.A.C.) ale fiecărei regiuni.

În baza art. 7 din H.C.M. 661 și Ordinul C.S.C.A.S. nr. 13/1960 prin care a fost aprobat Regulamentul de funcționare a D.S.A.P.C.-urilor, unde la capitolul II era prevăzută obligația de a ține evidența monumentelor istorice, la 15 decembrie lucrarea de Evidența Monumentelor urma să fie continuată prin instituțiile sus menționate.

În țară lucrările s-au desfășurat în mod inegal în funcție de felul cum au organizat sfaturile regionale îndeplinirea acestei sarcini. Un impuls serios s-a dat lucrării după ce Consiliul de Miniștri a fixat, prin Ordinul circular nr. 50487 din 23 februarie 1963, ca termen de predare a lucrării 1 iulie 1963, iar ca urmare a unei ședințe de colectiv care a avut loc la Consiliul de Miniștri la 30 ianuarie 1963 s-a hotărât, între alte măsuri privind monumentele istorice, și prezentarea la Consiliul de Miniștri a noii liste a monumentelor istorice la 31 decembrie 1963. Dacă la începutul lucrărilor a existat o oarecare neîncredere în posibilitățile de rezolvare a acestei sarcini de către Sfaturile populare, practica a dovedit însă contrariul. Asigurându-și colaborarea istoricilor, fie prin muzeele locale sau angajând istorici în calitate de colaboratori externi, fișele de inventariere au fost întocmite în cele din urmă așa cum au prevăzut instrucțiunile C.S.C.A.S. - D.M.I., adică în colaborare tehnicieni și istorici. Calitatea lucrărilor s-a asigurat prin asistența tehnică a D.M.I. Pentru a se evita greșelile fiecare fișă a fost citită de către delegații Direcției Monumentelor Istorice, fiind repinse acele materiale care nu corespundeau calitativ, iar în ceea ce privește propunerile noi de includere și excludere, acestea au fost verificate de către delegații D.M.I. prin deplasări la fața locului.

Ceea ce deosebește fundamental însă această lucrare de celelalte anterioare a fost obligativitatea ca monumentul să fie cercetat la fața locului, iar datele furnizate de diverși informatori locali să fie confruntate, dându-se și indicația provenienței știrilor, document scris sau tradiția orală. De asemeni au fost înlocuite chestionarele tradiționale cu fișe analitice prin

¹⁰⁴ Arhiva I.N.P., Dosar Evidența Monumentelor, 1956-1961.

---

care au fost cerute noi date și o nouă grupare a lor în pagină, pe probleme. Au fost luate în considerare formularele vechi. În general s-au evitat întrebări cu caracter subiectiv de felul acelor din chestionarul din 1921 când se întreba despre tâmpla bisericii dacă este frumoasă, răspunsurile fiind lăsate la aprecierea preoților de la țară. Așa se face că din Oltenia au venit răspunsuri „că e frumoșică”. Pornind de la valoarea contemporană a monumentelor, s-a urmărit încadrarea lor social-economică. În acest scop a fost alcătuită o fișă de localitate prin care se cer principalele date istorice și economice ale așezării în care se află monumentul, profilul social și economic al localității atât în trecut cât și în prezent. Pentru valorificarea monumentelor au o deosebită importanță rubricile privitoare la perspectivele de dezvoltare ale localității și interesul turistic pe care o poate prezenta.

O altă noutate este fișa de ansamblu monumental. Ea are menirea de a atrage atenția asupra faptului că un monument nu trebuie judecat în sine ci în cadrul complexului din care face parte. Acest lucru era foarte important nu numai pentru studiile de arhitectură sau arheologice dar și pentru activitatea de protejare pentru că, de multe ori construcții valoroase scapau protecției legale, tocmai pentru că se aflau în apropierea unui monument. Și acest lucru este foarte important mai ales pentru lucrările de sistematizare a orașelor (de exemplu o casă veche situată lângă o biserică monument istoric sau ruine ale unei construcții mai vechi, lângă un imobil declarat monument istoric).

În fine fișa monumentului urmărește să aducă un minimum de informații științifice privitoare la monumentul ce este descris. S-a urmărit ca în fișa de monument să fie cuprinite cât mai multe date obiective și mult mai puține date de interpretare. Din experiența vechilor chestionare se știa că există o tendință de a descrie cu lux de amănunte fapte care pot duce cu ușurință în eroare pe cercetători. De aceea s-a cerut cu consecvență ca răspunsurile să fie date strict la tema indicată. Grupate, datele privitoare la un monument cuprinse în fișă se referă la următoarele teme:

1. Date de localizare administrativă și topografică
2. Date istorice
3. Date artistice
4. Date tehnice
5. Date documentare (izvoare, bibliografie și propuneri de studii).

Foarte important este faptul că pentru prima oară s-au cerut planul, secția longitudinală și minimum patru fotografii. Chiar în cazul în care s-ar fi rezumat numai la atât tot ar fi însemnat un mare progres față de recensămintele anterioare, dar mai mult s-a cerut prin fișele de monument și o analiză a stării de conservare, cu indicarea precisă a degradărilor constatate. Aceste date se preconiza să servească la întocmirea unui plan

---

de perspectivă al Direcției Monumentelor Istorice.

Se poate spune, în concluzie, că prin inventarierea monumentelor din 1963 s-a urmărit obținerea unui minim de informații astfel ca cercetătorul care va consulta fișa să se poată orienta rapid asupra problemelor pe care le ridică monumentul. Metoda de investigare folosită a fost cea monografică, ea dând rezultatele cele mai bune.

Este foarte posibil că și în cadrul acestei campanii de inventariere să fi avut loc scăpări sau să fi fost înregistrate unele date greșite, fapt inerent la o lucrare de proporțiile acesteia la care participă zeci de colaboratori cu pregătire inegală.

În lunile pregătitoare încheierii lucrărilor de Evidența monumentelor s-a discutat în forurile superioare de partid (secția Știință a Comitetului Central) ca inventarierea să reflecte politica de valorificare a moștenirii cultural-artistice și "să contribuie la educația socială a maselor largi".

Au fost două teze care merită a fi reamintite. Exista o părere, cu un ecou destul de larg, care acredita ideea că noua listă a monumentelor istorice trebuie să fie "reprezentativă" cuprinzând doar un număr restrâns de monumente, evident cele mai valoroase. S-a argumentat că a judeca astfel însemna a reduce întreaga istorie a țării doar la câteva momente importante ale ei, neglijând manifestările artistice pe însemnate perioade de timp, în fine a nu reflecta situația reală a trecutului istoric al patriei noastre.

S-a mai argumentat împotriva acestui curent că monumentele trebuie considerate izvoare istorice, ceea ce și sunt de fapt, de unde concluzia că întocmirea unei liste a lor, prin analogie cu un catalog de documente trebuie să fie supus aceluiași legi ale metodei istorice, cuprinzând, cum este firesc date despre toate documentele cunoscute. De aceea lista monumentelor nu trebuie să aibă o tematică care, prin esența ei, ar restrânge-o, ci ea va trebui să fie generală și completă. De asemenea s-a susținut că nu pot exista pete albe pe harta monumentelor pentru că nu există colț de țară care să nu fi avut istoria lui, parte integrantă din istoria României.

Tot cu privire la viitoarea listă, în legătură cu o ierarhizare valorică a monumentelor, s-a invocat criteriul istoric.

Valoarea istorică trebuie să fie precumpănitoare în aprecierea calității de monument, totuși trebuie făcută o gradație a monumentelor, pentru că, la fel ca și alte izvoare istorice, unele sunt mai importante, iar altele au o semnificație mai redusă, chiar dacă au aceeași vechime. Ținând seama de acest principiu urma ca din lista monumentelor istorice să fie alese acele monumente care sunt mărturii ale principalelor epoci și evenimente care au determinat dezvoltarea istorică a țării. Dacă din punct de vedere legal dispozițiile rămăneau aceleași pentru toate monumentele, categoriei amintite trebuia să i se dea o atenție deosebită și ar fi urmat să constituie centrul de preocupare, ca restaurare, a Direcției Monumentelor Istorice.

Legat tot de problema unei "liste reprezentative" erau necesare argumente pentru monumentele "urâte". S-a argumentat în felul următor:

O ultimă problemă legată de valoarea istorică a unei construcții se referă la starea ei de conservare. Aceasta este un element specific monumentelor istorice. Din cauza rolului lor funcțional transformările efectuate de-a lungul veacurilor sunt de cele mai multe ori dăunătoare, iar practica a demonstrat cu prisosință acest fapt. Dar o clădire urâtă de intervenții ulterioare poate păstra suficiente elemente pentru punerea în valoare printr-o restaurare judicioasă. De aceea includerea în lista monumentelor istorice nu trebuie să se facă sub impresia aspectului actual, care poate fi dezolant, ci în perspectiva posibilităților de restaurare viitoare a acelei clădiri.

Trebuia însă imediat precizat că nu ne refeream aci la monumentele ruinate a căror valoare istorică era judecată la fel ca și la clădirile în bună stare. Mai exista, însă, o foarte numeroasă categorie de construcții care deși transformate păstrează unele elemente, mărturii ale formei sau decorației lor inițiale. Aceste piese trebuiesc ocrotite de lege și de aceea includerea lor în Listă era necesară, însă cu următoarele precizări: O piesă în sine, un portal, un ancadrament de fereastră poate fi monument dar din punct de vedere legal el are nevoie și de o zonă de protecție, ori cea mai bună protecție i-o oferă însăși clădirea în care este adăpostită. De aceea includerea în Listă a acestor clădiri urmează să se facă cu mențiunea "pentru piesa X".

Valoarea artistică a monumentelor nu trebuie neglijată tocmai din considerentele arătate ceva mai sus. Criteriul artistic de înscriere în lista monumentelor trebuie luat în considerare tot în perspectivă istorică.

În același timp trebuie luată în considerare la înscrierea monumentului în peisaj, fie el natural, fie o rezolvare urbanistică. Dar criteriul artistic de apreciere al unui monument se referă și la valoarea pieselor care le conține, bunăoară pictura sau sculptura monumentului. Ajungem, astfel, la concluzia că valoarea artistică a unui monument sporește valoarea lui istorică, uneori putând avea un rol preponderent față de criteriul istoric de apreciere.

O altă problemă care s-a cerut a fi lămurită la nivelul structurilor mentale ale factorilor de decizie ai anilor 1963-1964 a fost componentele Listei monumentelor prin definirea diferitelor categorii pe care urma să le cuprindă. S-a încercat o definiție a lor după cum urmează:

Monumente de natură arheologică. Sunt din punct de vedere al protejării lor de două feluri, cele necercetate care constituie rezervații arheologice și monumentele arheologice propriu-zise. S-a arătat că numărul celor protejate astăzi legal este foarte mic față de cele cuprinse în *Repertoriul arheologic* întocmit de către Institutul de arheologie. Asupra importanței acestei chestiuni nu trebuie insistat. Fără o protecție legală nu pot fi oprite distrugerile care se mai întâmplă în diferitele puncte din țară.

Supuse aceleleași legislații, a monumentelor, stațiunile arheologice trebuie să se bucure de același regim ca și celelalte categorii de monumente istorice, adică zone de protecție, restricții la amplasări de construcții etc.

Monumente comemorative, care sunt fie case sau altfel de construcții cu caracter memorial și locuri legate de desfășurarea unui eveniment istoric. (locul unei bătălii, a unei adunări importante, etc.). Tot în această categorie intră mormintele unor oameni de seamă și cimitirele de eroi. O categorie aparte a acestui gen de monumente sunt plăcile comemorative care, prin caracterul lor mobil pot fi instalate și pe construcții moderne.

Categoria aceasta largă de monumente, foarte importantă pentru educația patriotică, nu poate fi deocamdată protejată legal pentru că ele nu au fost încă toate depistate și lipsesc criteriile pentru aprecierea calității lor de monument. Problema includerii în listă a acestor monumente rămâne încă deschisă.

Monumentele de arhitectură sunt cele mai numeroase ele constituind baza listei monumentelor istorice. S-ar părea că despre acest gen de monumente s-a spus totul urmând ca în listă să fie incluse acele construcții care corespund cerințelor expuse mai sus. Ar fi poate necesar de precizat că nu interesează numai conservarea operei de arhitectură ca unicat de sine stătător, ci considerându-l ca un component al unui ansamblu urban sau rural. De aici ideea fișei de ansamblu despre care s-a vorbit și de unde necesitatea de a include în lista monumentelor nu numai piese izolate ci și ansambluri urbane sau rurale. Trebuie precizat însă că includerea unui ansamblu în listă nu scutește declararea ca monument istoric a fiecărei piese în parte, fapt care a reieșit din activitatea practică într-u cât s-a dovedit că fiecare casă a unui ansamblu trebuie bine apărută de diferite "reparații" care riscă, în cele din urmă, să compromită valoarea ansamblului. Legat de această problemă este și aceea a conservării tramei stradale atunci când ea este mărturia unei dezvoltări istorice sau creația unor înaintași ai urbanismului de la noi.

O altă problemă legată de includerea în lista monumentelor istorice este aceea a edificiilor publice, construcții din secolele XIX și XX. O atență selecționare se impune pentru toate orașele țării pentru că ele sunt mărturiile istoriei arhitecturii moderne și contemporane, ele dând, de multe ori, nota caracteristică orașelor noastre. Considerăm că noua listă va trebui să cuprindă exemplarele cele mai reprezentative ale tuturor curentelor din arhitectura ultimilor 150 de ani și care și-au câștigat un loc în istoria arhitecturii noastre.

Monumente tehnice. O mai mare atenție urmează să se dea mărturiilor dezvoltării industriale a țării. În ultimii ani au fost depistate furnale, poduri și alte construcții tehnice din secolul XVIII și XIX care pot figura, cu drept cuvânt, în lista monumentelor istorice.

Monumente ale artei populare și de interes etnografic, fără de care lista monumentelor istorice ar fi incompletă. Ținându-se seama de transformările înnoitoare prin care trec satele noastre conservarea unor piese ale arhitecturii populare și chiar crearea unor rezervații de arhitectură populară este o sarcină urgentă a fi realizată o dată cu noua listă a monumentelor istorice.

Monumentele de artă plastică. Problema reprezentărilor de artă plastică, mai ales a monumentelor sculpturale, este dificilă. În actuala listă sunt incluse o seamă de monumente a căror valoare artistică este îndoielnică, alături de altele care sunt necorespunzătoare. În noua listă a monumentelor vor trebui, după părerea noastră, incluse numai acele monumente de artă plastică care și-au câștigat un loc binemeritat în arta noastră, fie prin valoarea lor documentară ca martore ale progresului făcut în dezvoltarea sculpturii la noi și, bineînțeles, acele monumente care datorită măiestriei lor artistice constituie o fală a țării.

Această categorie de monumente cuprinde un variat număr de realizări de natură foarte diferită, statui și busturi, pietre funerare, monumente votive, cruci de piatră și lemn, fântâni etc.

Remintim că partea aceasta din text reproduce memoriul justificativ cerut în anul 1964, urmare a ecoului pe care l-a avut această lucrare în toată țara și sesizat de numeroșii instructori care au raportat, însoțindu-le cu proprii lor păreri.

A fost necesară și explicarea aspectului Listei. Text, tehnoredactare, anexele listei.

Reamintim că la fel ca și lista din anul 1955 cea nouă va avea un caracter oficial, de lege. Acest fapt face ca ea trebuie să aibă un caracter unitar și foarte concis, redactarea ei făcându-se în stil legislativ. De aceea în lista oficială nu au ce căuta texte suplimentare, note, lămuriri și altfel de adausuri proprii textelor obișnuite. Este foarte important ca în câteva cuvinte, care să nu depășească un rând, să fie precizate principalele date de identificare și trăsăturile caracteristice care să justifice calitatea de monument.

Datele pe care trebuia să le cuprindă lista oficială a monumentelor istorice s-a propus a fi următoarele:

Datele administrative de localizare: regiune, raion, comună, sat sau adresa, după împărțirea administrativă aflată atunci în vigoare.

Numele monumentului. Considerăm că denumirea istorică intrată în uzul vorbirii curente de felul "cetatea Bathory" trebuie să fie numele monumentului. Un cuvânt și despre denumirea bisericilor monument istoric. În general ele poartă două denumiri, una după hram și alta populară care ajută la localizarea topografică, de pildă, "biserica din vale", sau de timp, "biserica veche", sau după materialul de construcție "biserica de lemn".

Considerăm că în lista oficială vor trebui să figureze toate acele denumiri care să permită o cât mai ușoară identificare a lor de către autoritățile care le au în pază.

Justificarea calității de monument va trebui făcută prin enunțarea a ceea ce este caracteristic, fie anul sau secolul construcției, principala trăsătură arhitectonică sau istorică, încât să se știe de toți care vor folosi lista monumentelor de ce acea piesă este monument.

Monumentele vor fi așezate în listă după criteriul împărțirii administrative. Totuși, pentru a veni în ajutorul cercetătorilor, lista monumentelor istorice va fi însoțită de un indice tematic care va cuprinde o prezentare a monumentelor potrivit trăsăturilor lor arhitectonice precum și un tabel cronologic al monumentelor. De asemenea va fi întocmită o listă a monumentelor de valoare republicană.

Odată lucrarea încheiată s-a putut face următorul bilanț.

Față de lista anterioară care cuprindea 4.345 monumente, în noua listă sunt propuse un număr de 5.274 monumente după cum urmează:

	Lista veche	Lista nouă	Observații
Monumente de arheologie	115	803	Numărul a crescut prin includerea rezervațiilor arheologice comunicate de Institutul de Arheologie
Monumente de arhitectură	3359	3445	Cuprinzând la o singură poziție ansamblurile civile Sebeș 9 monunte, Arad 8, Băile Herculane 10, Caransebeș 7, Brașov 112, Mediaș 33, Sibiu 97, Sighișoara 107, Cluj 117, Bistrița 33. Total 10 ansambluri cu 533 monumente
Monumente de artă plastică	405	361	Numărul lor a scăzut prin trecerea la muzee a unor piese și care nu întruneau calități artistice
Monumente memoriale	466	665	

Lucrarea nu putea fi considerată a fi încheiată. Lipsește arhitectura secolului XIX, mai ales ansamblurile orașelor din Muntenia, Oltenia și Moldova. Condițiile istorice și politice erau neprielnice – reconstrucția orașelor. Centrele istorice supuse unor examinări din punct de vedere al materialelor de construcție și al rezistenței statice nu întruneau condițiile, după părerea politicienilor, a fi conservate. S-a emis chiar și un normativ

în acest sens¹⁰⁵. Ceea ce a urmat se cunoaște. Trebuie salutată inițiativa Consiliului Popular al Municipiului București la intervențiile arheologului Panait I. Panait, a arhitecților Constantin Joja, Nicolae Pruncu și Peter Derer pentru declararea, printr-un HCM¹⁰⁶, a „Rezervației istorice Curtea Veche”, aflată și ea la un pas de demolare, dar și grija pentru alte cartiere din București.

*

În paralel cu lucrările de evidență ale D.M.I.-ului în țară se execută și alte recesăminte. Astfel, profesorul Atanasie Popa din Cluj, având girul filialei locale a Academiei, difuzează, în anul 1960, un chestionar cu 15 întrebări cu privire la bisericile de lemn existente în 1957. Având în vedere că profesorul Popa s-a ocupat timp de 40 de ani cu culegerea de date privitoare la bisericile ardelenе fondul acesta, depozitat la Cluj (unde?), va trebui neapărat valorificat.

Chestionarele aveau următorul cuprins:

Localitatea.....	Raionul	fost plasa .....
Numirea veche (rom., magh., germ.)	Regiunea	județul .....
Apartine comunei	Protopopiatul.....	Episcopia .....
Oficiul poștal.....		
BISERICI DE LEMN existente în 1957		
1. Din bърne (brad, stejar sau din pămъnt	Schița planului, cu dimen. aproximative (ori din altceva)	Schița vederii laterale, cu dimensiuni aproximative
2. Tencuiala (int. ext.), anul		
Renovări în anii:		
3. A fost adusă din altă parte, din		
4. Altarul (mai mic, ori nu) are		
5. Tinda (pronaosul) are		
6. Aripi la încheieturi, cioplituri la uși tâmplă, grinzi		

¹⁰⁵ Ordinul C.S.C.A.S. nr. 220 din 27 mai 1969 privind normele metodologie de întocmire a schiței de sistematizare. capit. IV, art. 147, pct. e: "Specificul centrului istoric. Menținerea, transformarea parțială sau totală".

¹⁰⁶ H.C.M. nr. 523 din 28 aprilie 1970 privind restaurarea și punerea în valoare a zonei din municipiul București cunoscută sub denumirea „Curtea Veche”.

7. Prispă (târnat), pridvor, foișor, pe care parte		
8. Lungimea ..... m, lățimea ..... m		
9. Turnul (mic, mijlociu, înalt), ferestre, galerie, arcade		
10. Coiful are ..... fețele, conic, baza patrată, octogonală cu turnulețe		
11. Clopote, icoane, obiecte, cărți vechi	Lucrări scrise asupra bisericii	
12. Antimisul vechiu, de când a fost		
Ce biserică a fost înaintea actualei. Ce s-a întâmplat cu ea. Ce se știe de biserică existentă în ..... Ce soartă a avut (distrusă, mutată) A fost mănăstire în sat ori în apropiere	Inscripții pentru datarea bisericii	
BISERICA DE ZID din anul	pictura (dată, pictor)	anul .....
Turnul de zid ori de lemn.	În ce stare se găsește	
Ce renovări i s-a făcut	Stilul.	

Pretenții prea mari pentru un preot de țară! Aceasta este unica concluzie.

Tot în anul 1960 Muzeul Brukenthal Sibiu lansează o fișă semnal pentru obiective (instalații, ateliere, unelte etc) care ar interesa organizarea sectorului etnografic în aer liber din Dumbrava Sibiului”. Interesa obiectul, starea lui de conservare, denumirea locală și datele administrative pentru indentificare.

*

„Reconsiderarea Istoriei” în acei ani a avut o înrâurire importantă și asupra producției editoriale cuprinzând cărți și articole interesând și marele public: ghiduri turistice, scurte monografii ale unor monumente, amintim aici Editura Meridiane care publică valoroasa colecție „Monumentele Patriei”. Pentru ceea ce interesează aici, continuând tradiția vechilor Șematisme și Catagrafii apar numeroase lucrări bibliografice având ca subiect principal monumentele. Apare foarte valoroasa culegere de *Repertorii* ale lui Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, 1961; *Repertoriul al localităților și monumentele*

---

din Țara Românească (Muntenia, Oltenia, Dobrogea), 2 volume, Craiova 1970; *Bibliografia localităților și monumentelor din Banat*, Timișoara, 1972; *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor din Moldova*, București, (987 p.) 1974; *Așezămintele monahale din eparhia Buzăului, în trecut și astăzi*, în *Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților*, vol II, Buzău, 1983. Petru Comarnescu, *Îndreptar artistic al monumentelor din nordul Moldovei*, București, 1961; Paul Cernovodeanu, *Bisericile din orașul Roșiorii de Vede*, în „Glasul Bisericii” 1961, nr. 3-4; Ioana Cristache Panait, *Bisericile de lemn de pe Valea Almașului*, în „Monumente Istorice. Studii și lucrări de restaurare”, 1961, p. 131; Toth Adalbert, *Contribuții la tipologia arhitecturii de lemn din regiunea Maramureș*, în „Monumente Istorice. Studii și lucrări de restaurare”, II, p. 175; V. Vătășanu, *Contribuție la studiul tipologiei bisericilor de lemn din țările române*, Cluj, 1962; Gh. Sebestyén și V. Sebestyén, *Arhitectura Renașterii în Transilvania*, București, 1963; Rada Teodoru, *Curți întărite târzii*, în S.C.I.A., 1963, p. 335; G. Gr. Anibal, *Biserici târgoviștene*, în „Glasul Bisericii”, 1964, nr. 5-6, p. 578; Radu Heitel, *Monumentele medievale din Sebeș-Alba*, București, 1964; Oliver Velescu, *Cetăți țărănești din Transilvania*, București, 1964. Dimitrie Ionescu, *Biserici vechi din Buzău*, în „Glasul Bisericii”, 1965 nr. 1-2, p. 72; P.H. Stahl, *Vielles eglises en bois de Roumanie*, în „Revue des études sud-est européennes”, 1965, tom. III, nr. 3-4, p. 612; Longin Oprișă, *Biserici de lemn din Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului*, în Mitropolia Banatului XV, 1965 nr. 7-9 și, în aceeași revistă XVII 1967 nr. 7-9; pr. D. Bălașa, *Schituri oltene*, în „Mitropolia Olteniei”, 1964, nr. 3-4. Semnalăm, în mod deosebit, studiul pr. D. Buzatu, *Păstrarea monumentelor de artă bisericească*, în „Mitropolia Olteniei”, 1965, nr. 1-2, p. 9-21; Eugenia Greceanu și Ioana C. Panait, *Biserici românești din raionul Alba*, în „Mitropolia Ardealului”, 1966, nr. 4-6 și nr. 11-12; Nicolae Lupu, *Cetatea Sibiului*, București, 1966; Paul Petrescu *Unitatea de concepție constructivă și decorativă a bisericilor de lemn românești*, în S.C.I.A., 1966 nr. 1; Gh. Curinschi, *Monumentele de arhitectură din Iași*, București, 1967; Vasile Drăguț, *Vechi monumente hunedorene*, București, 1968; Vasile Drăguț, *Cetatea Sighișoarei*, București, 1968; Eugenia Greceanu, *Monumentele medievale din Mediaș*, București, 1968; I. D. Ștefănescu, *Arta veche a Maramureșului* București 1968; Camil Mureșan *Monumentele istorice din Turda*, București, 1968; Ioana C. Panait și Titu Elian, *Bisericile de lemn din nordul Moldovei*, în Monumente Istorice. „Studii și Lucrări de restaurare”, 1968; Eugenia Greceanu, *Tipologia bisericilor de lemn din zona centrală a Transilvaniei*, în „Monumente Istorice”. „Studii și lucrări de restaurare”, 1969; Th. N. Trâpcea, *Despre unele cetăți medievale din Banat*, în „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, 1969; Z. Baronian, *Biserici armene, monumente de artă din Moldova*, în B.O.R., 1969, p. 1222; Mircea Teleguț, *Cioplituri și sculpturi la bisericile de lemn din Banat*, în „Mitropolia Banatului”, XIX, 1969

---

nr. 1-3, p. 54: Mircea Teleguț, *Arhitectura bisericilor de lemn de pe valea Begheiului*, în „Mitropolia Banatului”, 1970, nr. 4-6; Oliver Velescu, *Știri despre biserici românești din Transilvania culese din „Sionul Românesc”*, în „Mitropolia Banatului”, 1971, nr. 10-12, p. 578; Ioana C. Panait, arh. Florica Dimitriu, *Bisericile de lemn ale Banatului*, în „Mitropolia Banatului”, 1971, nr. 10-12, p. 550; Ioana Cr. Panait și arh. Titu Elian, *Bisericile de lemn din Sălaj*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, 1971, nr. 1; Gh. Anghel, *Cetățile medievale din Transilvania*, București, 1972; Ioana Cr. Panait și arh. Titu Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, nr. 2, p. 39; Ion Godea, *Monumentele de arhitectură populară din nord-estul României I, Bisericile de lemn din zona Barcău-Crasna și II Bisericile de lemn din Valea Crișului Repede*, Oradea, 1972, 1974; Rada Teodoru, *Vechile biserici din Baia*, în S.C.I.A., 1973 nr. 1; *Repertoriul monumentelor din Bihor*, Oradea, 1974; Al. Avram, *Fortificațiile medievale în Crișana*, în „Biharea”, 1975; Nicolae Stoicescu și Cristian Moisescu *Târgoviște și monumentele sale*, București, 1976; I. B. Mureșan, *Mănăstiri din Banat*, Timișoara, 1976; Gh. Lanevski, *Repertoriul cetăților medievale din județul Arad*, în „Ziridava”, VIII, 1977 și XIII 1981; Vasile Drăguț, *Arta gotică în România*, București, 1979; Gh. I. Catacuzino. *Cetăți medievale din Țara Românească*. București, 1981; Gh. Bratiloveanu, Mihai Spânu, *Monumente de arhitectură de lemn din ținutul Sucevii*, București, 1985; G. Potra, *Istoricul hanurilor bucureștene*, București 1985.

După Revoluție a urmat o adevărată „explozie” bibliografică având ca tematică bisericile și monumentele istorice, semnalăm doar câteva: Ioana Cr. Panait, *Arhitectura de lemn în Transilvania*, București, 1993; J. Bóna, *Árpádok koray várairol, (Despre cetățile epocii arpadiene)*, Debrecen, 1995; Cezara Mucenic *București. Un veac de arhitectură civilă. Secolul XIX*, 1997; Adrian Andrei Rusu și George Pascu Hurezan *Cetățile medievale din județul Arad*, Arad, 1999; Teodor Octavian Gheorghiu *Cetățile orașelor. Apărarea urbană în centrul și estul Europei în Evul Mediu*, București, 2000 și lucrarea colectivă a unor arhitecți, *Ghidul lăcașurilor de cult din București*, (3 volume), București, 2000.

Din această poate prea lungă înșiruire de cărți, studii și articole, în care au fost evitate lucrările monografice și ele foarte numeroase în această epocă, eventualele omisiuni le considerăm inerente completările fiind întotdeauna bine venite.

*

Au mai existat solicitări dar și justificări pentru completarea Evidenței cu diferite Liste tematice cerute de diferite instituții, cum ar fi, de pildă, Lista monumentelor musulmane cerută de Ministerul Afacerilor Străine, Lista cu locuri privitoare la Tudor Vladimirescu și altele.

La o sesizare venită de la Guvern, în 1966, căruia i-a fost adresată

---

cererea demolării unei case din Poiana Sibiului, a fost necesar întocmirea unui referat cu „Propuneri cu privire la întocmirea evidenței monumentelor de arhitectură populară” în care erau prezentate și dezvoltate probleme ce trebuiau rezolvate pentru includerea în *Listă a monumentelor de arhitectură populară*. Acestea au fost: 1. Aspectul juridic: proprietarul nu este interesat de a păstra o casă veche, dorind în mod firesc să construiască o casă nouă pe terenul ce-i aparține. Zona de protecție ar interzice construirea în curtea casei a unui alt imobil. 2. Aspectul social. Implicațiile pe care le-ar ridica o eventuală restrângere a dreptului de a construi case noi ceea ce ar provoca unele greutăți nedorite. 3. Aspectul economic. Fondurile pentru crearea unei Rezervații de arhitectură presupune cheltuieli - expropieri- care nu pot fi întotdeauna asigurate 4. Aspectul utilitar legat de administrarea și îngrijirea unor astfel de case declarate muzeu, salarii, reparații, căi de acces (ulițele pline cu noroi sau praf). 5. Aspectul sistematizării în contextul comasării satelor. Care va fi locul acestor case unicat sau a rezervațiilor? Mai sunt de luat în considerare în contextul înnoirilor propuse specificitatea și însușirile arhitecturii populare. Sunt în satele românești admirabile construcții meșteșugărești șuri, grajduri, pătule crame și poverne. La răscruci sunt fântâni și altele. (S-a evitat a se numi troițele). Se propunea ca eventuala operațiune de inventariere să fie făcută de instituțiile de specialitate: muzeele de artă populară, etnografi, arhitecți specializați în arhitectura populară.

O altă problemă ivită în anul 1967 a fost aceea a inventarierii castelelor din România, solicitare cerută de către Institutul castelelor istorice de la Geneva. A fost necesară întocmirea unui referat în care au fost prezentat un istoric al condițiilor în care au fost construite și apoi distruse cetățile din România, ca și diversitatea lor de la cule la biserici fortificate dar și existența unor castele și conace. Situația precară a acestora dar și statutul lor juridic într-un stat socialist nu făceau o problemă prioritară. Nu trebuie uitat că întreaga politică a restaurării monumentelor era îndreptată de aproape un secol spre biserici și mănăstiri. S-a răspuns totuși prin trimiterea unui articol la instituția din Geneva: Oliver Velescu, *Notes bibliographiques concernant les fortresses et les châteaux de Roumanie* publicat în „Bulletin de l’Institut International des Châteaux Historiques”, Geneve, 1968, nr. 24.

La 16 mai 1969 arhitectul Marcel Locar, membru în Comitetul de Stat pentru Arhitectură și Sistematizare, care coordona D.M.I.-ul, printr-o Notă adresată directorului D.M.I., arh. R. Bordenache, scria: „L-am rugat pe Velescu să pregătească un astfel de material pentru inventarierea monumentelor de arhitectură sec. XIX, domeniu de care nu ne-am ocupat până acum și care trebuie luat în evidența noastră, fiind o epocă care exprimă o dezvoltare proprie a arhitecturii noastre...” Am dezvoltat teza formării orașelor moderne în secolul XIX pentru că se „poate afirma că specificul

---

orașelor noastre este determinat în parte de arhitectura secolului XIX, și sunt de luat în considerare și construcțiile industriale, inclusiv arhitectura feroviară”. În continuare sunt prezentate aspectele tehnice și administrative ale luării în evidență a clădirilor selectate a deveni monumente istorice. Din nefericire, ambianța politică nu a fost favorabilă adâncirii acestei probleme. Conservarea arhitecturii din secolul XIX va deveni acută în contextul masivelor demolări în anii care au urmat.

Fapt este că deși lucrarea de “Evidență” era încheiată și existau premise favorabile pentru întocmirea unei noi Liste, aceasta din urmă nu a putut fi întocmită din motive ideologice.

Revoluția culturală din 1971 cu argumente ateiste - “prea multe biserici” și începerea lucrărilor de “restructurare” a orașelor - și proiectele de “comasarea satelor” făceau din noua listă a monumentelor o piedică legislativă în înfăptuirea acestor proiecte.

După 1970, după ce D.M.I. a trecut la Comitetul de Stat pentru Cultură și Educație Socialistă (devenit după 1990 Ministerul Culturii) și după începerea “revoluției culturale” întreaga activitate a devenit caducă.

La 30 octombrie 1974 se prezintă pentru “votare” la Marea Adunare Națională “Legea pentru ocrotirea patrimoniului cultural-național”. Deosebit de semnificative pentru ceea ce a urmat a fost discursul lui Dumitru Popescu din 30 octombrie 1974 din care reieșeau adevăratele obiective ale acestei legi: El sublinia „o legiferare socialistă”, “rigoarea și severitatea legii”, “dreptul statului de a veghea” la păstrarea intactă a patrimoniului, una din “laturile principale ale legii” fiind “Identificarea și inventarierea tuturor bunurilor de valoare națională, artistică, istorică și documentară” și „valorificarea științifică în interesul întregului popor”.

În 1977, Direcția Monumentelor Istorice a fost desființată.

Ideea “listei reprezentative” născută în anii 1963-1964 din inițiativa activiștilor de la Comitetul Central PCR este reluată prin subterfugiul UNESCO, al „monumentelor de valoare universală”, iar “laicizarea” listei se face prin includerea în tabele a foarte numeroase imobile, foarte multe din ele de valoare îndoielnică.

Sub expresia „europenizată” „patrimoniul”, inventarierea monumentelor istorice a rămas o preocupare constantă a noilor instituții, desigur pe baze noi, în care „ordinatorul” (folosim expresia franceză pentru calculator) joacă un rol primordial.